

UZUN ÖZET AYDINLANMA NEDİR?

Aydınlanma'yı, kökenleri Rönesans'la ortaya çıkan "birey" kavramına ve İngiliz düşünür John Locke'un geliştirdiği "sahip olduğumuz bütün bilginin insan deneyimlerinin bir sonucu olduğu fikri"ne giden, 18. yüzyılda neredeyse tüm Avrupa'yı birleştiren ortak bir anlayış, merkezî bir fikir olarak olgunlaşan, insanları bilime, bilgiye, özerkliğe ve erdeme götüren "aklın ışığı" düşüncesinin hâkim hâle gelmesi olarak tanımlayabiliriz. Sapere Aude! Latince olan bu ifade "Bilgi edinmeye cüret et! Kendi aklını, kendi anlayışını kullanma cesaretini göster!" şeklinde tercüme edilebilir. Günümüzde de Aydınlanma'nın en sık hatırlanan, alıntılanan, yani en yaygın kabul gören tanımı hâlen bu tanımdır: Sapere Aude!

18. YÜZYIL AYDINLANMASININ KÖKLERİ

Rönesans Aydınlanma'yı Orta Çağ'ın çözülmeye başlamasıyla ve ardından Rönesans ile sağlanan entelektüel birikimin vardıdığı bir nokta olarak düşünmek hatalı olmayacaktır. Hatta Rönesans'ı da Orta Çağ'dan radikal bir kopuş olarak görmeyip bir süreklilikten bahseden yorumları ve bu yorumların öne sürdüğü 12. yüzyıl Rönesans'ını kabul edersek, 18. yüzyıl Aydınlanması'nın kökenleri daha da eskilere götürülebilir. Rönesans 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan, bilimsel ve sanatsal yenilenme hareketlerini ifade eden bir kavramdır. Kelime anlamı olarak "yeniden doğuş" demek olan Rönesans düşünce dünyasında artık bir kırılmanın yaşanması ve yeni bir dönemin başlaması anlamına gelmektedir. Orta Çağ felsefesi ile Rönesans felsefesi arasındaki en önemli fark felsefenin dinden bağımsızlaşmış olmasıdır. Bu süreç birden fazla boyutta yaşanmıştır ve birbirleriyle yakından ilintili birden fazla da sonucu olmuştur.

1. Öncelikle, dinle iç içe geçmiş olan orta çağ felsefesi ve filozofları "doğru olan"ın zaten bulunmuş olduğuna inandıkları için yenilik/yeni bilgi peşinde koşmaktan ziyade "doğru olanın" "doğruluğunu" göstermeye, ispatlamaya ve "doğru"yu sistemleştirmeye çalışmıştır. Rönesans bu durumu bozmuştur.

2. Rönesans'la birlikte ortaya çıkan nominalizm yaklaşımı ile inanç ile bilginin yolları birbirinden tamamen ayrılmıştır. Buna göre bilginin temeli deney iken inanç ile ilgili önermelerin deneye dayanması ya da deneysel olarak ispat edilmesi mümkün değildir.

3. Orta Çağ'dan tamamen farklı şekilde Rönesans felsefesi, bir küçük dünya (mikrokozmos) olarak insanı merkeze koyarak yeni bir çıkış açmıştır. Bu, insanı muhakkak bir bütünün parçası, bir organizmanın organı olarak gören Orta Çağ şablonundan farklı, insanı, kendine özgü özellikleriyle birey olarak gören bir bakış açısidir. Diğer insanlardan ayrı ve farklı bir insan olarak özerk, kendi başına bağımsız hareket eden, kendi iradesine bağlı insanı ifade etmek için kullanılan "birey" kavramının insanlık tarihi sahnesine bu dönemde çıktığını görürüz.

4. Belki de yukarıdaki üç maddede anlatılanların beklenen sonucu olarak hümanizmin ortaya çıkışını saymak gerekir. Özgür bir irade ve özgür bir özne olarak birey üzerinden insanın özünü ve bu dünyadaki yerinin ne olduğunu araştıran, insana odaklanan çalışmalara Rönesans'tan bu yana Hümanizm denilmektedir.

John Locke: Locke, hayatının çok büyük kısmı 17. yüzyılda geçmiş olmasına rağmen 18. yüzyıl Aydınlanması'nın kurucusu sayılmaktadır. Locke'un Aydınlanma açısından önemi davranışlarımızı akla göre düzenlemek gerektiğini çoğunluğu etkileyecek şekilde ilk kez dile getirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Locke'un geliştirdiği tabula rasa kuramına göre, "doğuştan" gelen bilgi diye bir şey olamaz; insanın zihni doğduğunda boş bir kâğıt gibidir.

Peki, zamanla insan zihni nasıl bilgiyle dolar? İnsan zihnini dolduran bilgiler nasıl elde edilir? Locke şöyle yazmıştır: "*Benim buna cevabım, deneyimden elde ettiğidir.*" İşte Locke'un bilginin edinilmesinde/ürettilmesinde deney ve gözlemi vurgulayan görüşleri Aydınlanma düşünürleri tarafından tamamen benimsenmiş ve kullanılmıştır.

Locke'un ikinci önemli etkisi erdemli yaşama dair söylediklerinden kaynaklanır:

Locke insan için erdemli yaşamın ancak insanın kendini bir otoriteye bağlı kılmasıyla mümkün olduğunu düşünüyordu. Bu otoriteler ise Tanrı otoritesi, devlet otoritesi ve görenekler otoritesiydi. Diğer yandan, bireyin özgür olabilmesi de gerekiyordu. O zaman yapılması gereken, erdemi ve bu arada otoriteyi yeni baştan akla göre düzenlemek olmalıydı.

AYDINLANMA'NIN ANA TEMALARI Akıl

yoluyla ve sadece onu kılavuz kabul ederek yapılan eleştiri, sorgulama, o ana kadar gelmiş her türlü bilgi, inanç ve ön yargının aklın süzgecinden geçirilmesi ve bu sürecin neticesi olarak gerçekleşmesi beklenen, önce yeni bir insanın yaratılması ve insan da toplumsal bir varlık olduğu için, yeni bir

toplumun yaratılması düşüncesi Aydınlanma'nın en merkezi temalarıdır. Yani akla, toplumu yapma, yaratma ya da yeniden yapılandırma işlevi yüklenmektedir. Bu da bizi akıl sayesinde tüm insanlar için doğru, iyi ve erdemli bir toplum modelinin ortaya konulabileceği düşüncesine getirir. Bunlarla bağlantılı olarak Aydınlanma'nın bir diğer teması "ilerleme inancı"dır. Aydınlanma geçmişin kötü ve karanlık, geleceğin ise en azından hayali olarak ya da beklenti düzeyinde geçmişten daha iyi ve daha aydınlık olacağı düşüncesini barındırmaktadır. Aklın eleştirel kullanımını yoluyla gerçekleşmesi beklenen bilginin birikmesi, teknolojinin gelişmesi, buluşlar vs. neticesinde, sürekli yeni beceriler kazanarak toplumların hep daha iyiye gidecekleri, bu anlamda çizgisel bir ilerleme yaşayacakları beklentisi Aydınlanma'nın önemli temalarından bir diğeridir. Bunların gerçekleşebilmesi içinse özgürlük, özellikle bilgiye erişebilme özgürlüğü, aklın kamusal kullanımına dair özgürlük, ve bu bağlamda eğitime yapılan vurgu ile eğitimin dönüştürücü gücüne duyulan güven de bu döneme damgasını vuran temalardır. Bunları destekler nitelikte insanların yurttaş olmak bakımından eşiti oldukları (hatta yurttaş olmakla eşit derecede "asil" oldukları düşüncesi) de merkezi önemdedir. Kurumsallaşmış din ve hiyerarşik kilise örgütlenmesinin eleştirisi ve din ile siyaset arasındaki ilişkinin, zamanla laiklik olarak adlandırılacak ilke doğrultusunda ele alınması da Aydınlanma'nın ana temaları arasında anılmalıdır.

AYDINLANMA ile FRANSIZ DEVRİMİ İLİŞKİSİ

18. yüzyıl Aydınlanması ile Fransız Devrimi arasında direkt bir ilişki kurmak toplumsal ve siyasal olayların karmaşıklığını gözden kaçıran indirgemeci bir yaklaşım olacaktır.

Ancak şunu hatırlamak faydalı olabilir:

Fransız Devrimi gibi kökten bir değişimin ortaya çıkabilmesi, var olan düzenden neredeyse tümüyle vazgeçilmesi için öncelikli olarak var olan düzenin bütün bileşenleriyle bir sorgulama, eleştirme ve alternatifler düşünme süreçlerinden geçmesi gerekir. Dolayısıyla, Aydınlanma her şeyin akıl süzgecinden geçirilmesini savunarak böylesine büyük bir değişim gerçekleşmesi için elverişli bir zemin hazırlamıştır denebilir. Fransız Devrimi'nin ortadan kaldırma iddiasında olduğu adaletsizlikler, haksızlıklar, eşitsizlikler, yöneticilerin keyfi idaresi, dinin ve geleneklerin baskısı, dogmalar, tabular Fransız Devrimi'nden önceki on yıllar (hatta yüzyıllar) boyunca eleştirilmiştir. Ayrıca, Fransız Devrimi'nin kalbinde yatan "vatandaş(lık)" kavramının da kökenleri aydınlanmanın doğal eşitlik nosyonunda bulunmaktadır.

AYDINLANMA'NIN VE FRANSIZ DEVRİMİ'NİN ELEŞTİRİSİ

Daha sonraları muhafazakârlığın kurucusu olarak kabul edilecek olan Edmund Burke Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler başlıklı eserinde (1791) hem Aydınlanmayı hem de Fransız Devrimi'ni kıyasıya eleştirmiştir:

Neye dayanarak bazı kişilerin fikirlerinin koskoca bir toplumun yüzlerce yıllık birikiminden üstün olduğu iddia edilmektedir? Onun iddiasına göre, bazı düşünürler ve siyasal karar alıcıların bazı fikirleri benimsemiş ve savunuyor olmaları bu fikirlerin toplumun örf ve adetinden, göreneklerinden, yerleşmiş düşünce ve inançlarından daha değerli ve daha doğru oldukları anlamına gelmez. Burada Burke'un temel eleştirisi Aydınlanmanın ana teması olan yeni bir insan, yeni bir devlet, yeni bir toplum yaratma düşüncesine ve bu düşüncenin bir yansıması olarak Fransız Devrimi'nin Fransız toplumunun yüzlerce yıllık yapısını alaşağı edip yerine yepyeni bir düzen oturtma çabasına yönelmektedir. Ona göre bu devrim başarısız olmaya mahkûmdur çünkü devrimcilerin yerleştirmeye çalıştığı değerler toplumun yerleşik kültürüyle uyumlu değildir. Devrimciler eşit yurttaşlıktan bahsetmektedir, bir anayasa yürürlüğe koymaktan, demokratik hak ve özgürlüklerden söz etmektedir; oysa Fransız toplumu yüzyıllardır tabakalara ayrılmış ve bazı toplumsal tabakaların diğerlerinden üstün haklarla donatılmış olduğu bir yapıya sahiptir. Toplumda olmayan bir şey soyut fikirlerden yola çıkılarak var edilemez; aynı şekilde, var olan da soyut ilkelere dayanarak yola çıkıp olmaması gerektiği söylenerek yok edilemez. Bunlar denense dahi başarısızlıkla sonlanmaya mahkûmdur. Burke bu nedenlerle Fransa'nın tabakalara ayrılmış yapısını ortadan kaldırıp yerine eşit yurttaşlığı getirmeyi hedefleyen devrimcilerin yanlış yaptıklarını düşünmektedir. Ona göre toplumun kendi doğal gelişim sürecinde kavuştuğu yapısı bazı felsefi ilkelere dayanarak ortadan kaldırılmak istenmektedir ve yine ona göre bu toplumda travmalara yol açacaktır.

Aydınlanma hareketi, 17. yüzyıldan itibaren dünya ekonomisinde söz sahibi olan, bunun sonucu olarak sosyal-kültürel bir değişim yaşayan Kuzeybatı Avrupa toplumlarında olgunlaşmıştır. Bu coğrafyanın toplumlari Rönesans'ın hümanizm rüzgârlarını ve düşüncelerini, sistematik bir düşünce formu hâline getirebilmiş ve böylece ondan "akıl yoluyla ilerlemeye inanç" şeklinde ifade edilebilecek niteliksel bir kopuşu başarabilmiştir. Bu edininin esasında kendisinden önceki pek çok düşüncenin, fikrin ve icadın neticesinde gerçekleşmiştir. Ancak Aydınlanma hareketi filozoflarını harekete geçiren temel güdü skolastik düşüncenin hayat sahası bırakmadığı bireyin kendisini yeniden tanımlama süreciydi. Bu tanımlama esasında pek çok şeyi de yanında getirmekteydi. Bunlardan ilki bireyin düşüncesinin özgürleşmesi ikincisi ise bireyin kendisini birey hâline getirmesi üçüncüsü ve en önemlisi ise bireyin bireyselleşerek kendi mutluluğunu yakalaması idi. İşte bu fikirlerin olgunlaşmaya başlaması bu düşüncenin yayılmasında âdeta bir domino etkisi yaratmıştır. Aydınlanma hareketi Güney Avrupa'ya, Akdeniz dünyasını da aşarak Kuzey Amerika'ya kadar ulaşan geniş bir alanda etkili olmuştur.

MODERN BİLİMİN ORTAYA ÇIKIŞI

Bilim terimi, bilim tarihi yapıtlarında, ilk yerleşik uygarlığı kurdukları söylenen Sümerlere değin geriye götürülmektedir. Bu açıdan bilim tarihi yapıtlarında Mısır ve Mezopotamya'da bilim, Eski Yunan'da bilim, Helenistik Dönem'de bilim, Roma'da bilim, Orta Çağ'da bilim gibi kavramsallaştırmalarla karşılaşıldığı gibi, modern bilim kavramsallaştırılmasıyla da karşılaşılmaktadır. Bu kavramsallaştırmalar yersiz değildir; zira diğer üst düzey kavramlar gibi bilim kavramı da tarihsel süreçte niteliksel bir dönüşüme uğramakta ve "bilim yapmak" sosyokültürel bağlama bağlı olarak niteliksel açıdan farklılıklar göstermektedir. Orta Çağ'a gelindiğinde, Antik Yunan'da elde edilen birikimini din ile uzlaştırma arayışı ön plana çıkmış, evrene Tanrı'nın göstergeleri gözüyle bakılmıştır. Rönesans sonrasında ise deney ve gözlem aracılığıyla elde edilen verilerin teorik düzleme taşınması ve teorilerden çıkartılan öngörülerin sınanması şekline bürünmüştür. Esasında günümüz modern bilimine bir yaklaşma söz konusu olmuştur. Bilimsel bilginin temelleri doğa bilimleri alanında atılmıştı. Heliosentrik (Güneş Merkezli) Teori ve Spektrum Teorisi vb. teorilerle hem modern bilimin hem de bu bilime eleştirel yaklaşımın doğuşunu sağlayan isimler, Nicolaus Copernicus (1473-1543) ve Isaac Newton (1642-1727) gibi bilim adamlarıdır. Nicolaus Copernicus devrinde Dünya'nın evrenin merkezi olduğuna ve sabit durduğuna inanılıyordu. Copernicus'un sistemine göre; evrenin merkezinde Güneş vardı, Dünya da dâhil olmak üzere tüm gezegenler belirli bir yörünge izleyerek hem Güneş'in hem de kendileri etrafında dönüyorlardı. Üstelik yeryüzünün eksenini de hareketliydi. Çağdaş Güneş Sistemi bilgisini çok yaklaşık olarak açıklayan Copernicus, teorisini, Göksel Kürelerin Dönüşleri Üzerine (De Revolutionibus Orbium Coelestium) adlı ünlü eserinde ortaya koydu. Heliosentrik Teori, felsefi açıdan yer merkezlilik tezini yıkarak evren biliminin teolojiden ayrı ve bağımsız bir bilim olmasını sağladı. Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi ile birlikte siyasal ve toplumsal düzenin alt üst olması; geleneksel değerlerin kaybedilmesi ve yeni değerlerin toplumun sürekliliğini sağlayacağından şüphe edilmesine neden olmuştur. Bundan dolayı çağdaş toplumsal düzenin bireyciliği vurgulayan söylemlerle temellendirilemeyeceği düşüncesi ortaya çıkmıştır.

FEODALİZMİN ÇÖKÜŞÜ VE YÜKSELEN YENİ SINIF: BURJUVAZİ

Aydınlanmacılara göre insan o güne kadar, bir dolap beygiri gibi gözü kapalı olarak kullanılmak için kasıtlı biçimde aklını kullanmaktan çekinmiştir. Artık insanların akıllarını kullanmalarının zamanı gelmiştir: Dinî-spiritüel kitaplara başvurmak yerine akla başvurulmalıdır; papazların sözlerine göre değil, vicdanın sesine göre hareket edilmelidir. İşte geleneksel olan her türlü bağlardan ve vesayet altına girmişliklerden kurtulmak, aydınlanmış insanın esas imajını teşkil etmektedir. Feodalite Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile başlayan, Orta Çağ boyunca bilhassa Batı Avrupa'da hâkim olan bir toplum düzenidir. Feodal düzenin en belirgin özelliği devlet birliğinin mevcut olmamasıdır. Halk doğrudan doğruya devlete değil toprak sahiplerine bir başka deyişle senyörlere bağımlıdır. Katı sınıf ayrımının olduğu feodal düzende halk tabakalara bölünmüştür. Feodal düzende toprağı serbestçe kullanmak mümkün değildir. Orta Çağ kentlerinde artan üretim ticaretin gelişmesine sebep olmuştur. Zanaat ve ticaretin gelişmesine paralel olarak kentlerde ortaya çıkan sınıfa burjuva sınıfı denmektedir. Burjuvalar aristokratların yararlandıkları hukuki ayrıcalıklardan yararlanamamaktaydılar. Burjuvalar zamanla üretim tekniğini geliştirmişler nihayetinde toplumun sosyal yapısını değiştirmişlerdir. Sert sınıf ayrımının olduğu toplumsal yapıda ayrımcılığın karşısında olduklarından feodal düzenin ezilen sınıflarının desteğini sağlamaktaydılar.

AYDINLANMA DÖNEMİ VE ÖNCESİNDE İKTİSADİ- KÜLTÜREL SİÇRAYIŞ

17. yüzyılda Avrupa'nın tüm büyük kentlerinde zanaatkârların, kent yoksullarının yanı sıra, zengin bir ticari sınıf mevcuttu. Bunun dışında kısıtlı da olsa endüstriyel bir iş gücünün oluşumu da görülüyordu. Ancak genel anlamda eski toplumsal sınıflar, değişmeden mevcut hâllerini korudular. Toplumsal hayatta pek çok soylu devlet hizmeti için göreve çağrılmıştı. Özellikle Fransa'da XIV. Louis'nin sarayında pek çok soylu belirli unvanlar ve maaş karşılığında sistematik bir şekilde hiyerarşiye tabi oldular. İktisadi hayat ise sömürgelerden yüksek oranda etkileniyordu. Avrupa'da sömürgelerden faydalanan ülkeler ve bunlardan faydalanamayan ülkeler olmak üzere iki grup devlet ortaya çıkmaya başlamıştı. Orta ve Doğu Avrupa ise gelişmeleri çok geriden takip ediyordu. Bu coğrafyada toprak zenginliği hâlen zenginliğin ana kaynağı olarak süregelmekteydi. Serflik en ileri düzeyde devam etmekteydi. Değişken dengelerine ve gelişen ticaret kapasitesine rağmen, Avrupa'da sosyal ve siyasal hayat 1789'a kadar çok fazla bir değişim göstermeden devam etti. Belki Batı ve Doğu arasında farklılıklar büyümekteydi ancak her ikisinde de aristokratlar ve köylüler arasındaki uçurum sabitti.

AYDINLANMA DÖNEMİ VE ÖNCESİ DİNİ HAYAT

17. yüzyılda Avrupa'da devletlerin tamamı Hristiyanlığın farklı mezheplerine mensup mutlak monarşiler ile yönetiliyorlardı. Mezhep farklılıkları sık sık savaflara neden oluyordu. Avrupa'nın din haritasında önemli değişiklikler göze çarpmadı. Kurumlaşmış kiliseler hoşgörü ve hoşgörüsüzlük konusundaki sert devlet yasalarına göre işlemeye devam etti. Yemin etmiş ve titiz uygunluk testlerini geçen resmî dinin üyeleri terfiler kazanıyorlar, yeminli olmayanlar ve o dine mensup olmayanlar fiilen zulüm görmeseler de yasal olarak kendilerini konumlandıramıyorlar ve kanunlar karşısında boşluğa düşüyorlardı. Katolik ülkelerin hemen hemen hepsinde, Protestanlar genel olarak sivil haklardan yoksun bırakılıyorlardı. Aynı şekilde Protestanlığı benimsemiş ülkelerde Katolikler aynı duruma maruz kalıyordu.

AYDINLANMA'NIN DEĞİŞTİRDİĞİ TARİH

Aydınlanma, en iyi şekilde ancak aklın ışığının aydınlatmaya çalıştığı karanlığa başvurularak anlaşılabilir. Bağnazlığı, hoşgörüsüzlüğü, batıl inancı, aldatmayı ve fanatikliği içeren davranışlar, dönemin en alçaltıcı sözcüğü olan şevkle özetleniyordu. Aydınlanma çok çeşitli alanları kapsamıyordu. Üstü örtülü mükemmeliyet planı asla tamamlanamadı. Bazıları bunun koşullardan ya da uygulanmaz yapısından dolayı kaçınılmaz bir sonuç olduğu yargısına vardı. Bazılarına göre ise değişen hiçbir şey olmayacaktı. Entelektüel açıdan Aydınlanma gerçek anlamda Orta Çağ'ın sonudur. Reform hareketi her neresinden bakılırsa bakılsın Orta Çağ zihniyetindeki insanların gerçekleştirdiği bir harekettir; işte bu nedenden dolayı Aydınlanma hareketi gerçek anlamda Reform hareketinden farklıdır. Aydınlanma hareketi insanlık tarihinde yeri belki de hiçbir zaman değişmeyecek olan rasyonalizm ve hümanizm akımlarını aşlamıştır.

AYDINLANMA NEDİR?

Fransızca da Eclaircissement veya le siecle de lumiere, İngilizcede Enlightenment, Almandada ise Aufklärung kavramlarıyla anılan, kabaca 18. yüzyılda Avrupa’da başlayıp hemen ardından etkileri tüm dünyaya yayılmaya başlayan bilimsel ve felsefi süreç, Türkçede Aydınlanma olarak adlandırılmaktadır.

AYDINLANMA’YA GELMEDEN ÖNCE

Felsefe Nedir?

Felsefe kelimesi Antik Yunanca iki kelimenin birleşmesinden meydana gelmiştir: philos + sophia. Philos kelimesi basitçe “bir şeyi seven”, “bir şeyden hoşlanan” anlamını taşır.

Antik Yunan’da sophoi kavramı herhangi bir mesleğin erbabına, en yetkili kişilerine verilen pratik addır.

Sophia kelimesi de benzer şekilde bir zanaat üzerinde uzmanlaşma pratiğini olduğu gibi, aynı zamanda o zanaatı gerçekleştirebilmek için gerekli olan teorik bilgiyi, idrak yeteneğini ve bilgeliği anlatır.

Sophos kelimesine gelindiğinde ise bu teorik bilginin en üst düzeyine sahip kişiye, ya da bilgeye, yapılan bir gönderme vardır.

Felsefe kelimesinin bugün kabul edilen anlamıyla (bilgi sevgisi) kullanıldığı ilk metin ise Platon’un “Protagoras” diyalogudur.

Kelime burada bilgiye yönelik faaliyetlerin tümünü kapsadığı gibi, aynı anda bilgiye yönelik sevgi, herhangi bir bilgi üzerine yapılan tartışmalardan zevk almak, bilgiye dair düşünmek gibi eylemleri de içinde barındırmaktadır.

Aydınlanma’yı felsefi bir dönem olarak ele almak, o döneme ait filozofların benzer konularda aynı şeyleri düşünmeleri ön koşuluyla değil; Aydınlanma’ya özgü bir çalışma alanı üzerinde, ona özgü bir çalışma sözlüğünden yararlanarak belli savları ve kategorileri sistemli bir biçimde ortaya koymaları nedeniyle gerçekleşmektedir.

Bilgi Felsefesi İlk olarak James J. Ferrier’in kullandığı bilgi felsefesi (epistemoloji) kavramı, basitçe bilgi veya bilme anlamına gelen epistēmē sözcüğü ile bilimsel çalışma veya öğreti anlamına gelen logos sözcüğünün birleşmesinden oluşmuştur. Amacını bir cümle ile özetlemek gerekirse, bilgi felsefesi var olan bilginin gerçekliğinin, daha doğrusu onun gerçek olup olmadığının kanıtlanması için başvurulacak bilgi kaynağının sorgulanması, ortaya çıkarılmasıdır.

Bilgi felsefesi üç temel soruya yanıt arar:

(I) Bilgi nedir?,

(II) Bilginin sınırları/olasılığı/kapsamı nedir?,

(III) Bilginin kaynakları nedir?

Akılcılık, duyuların bilgidan ziyade kanaat ürettiğini savunur.

Deneycilik ise duyular aracılığıyla sonradan tecrübe edilen (a posteriori) bilgi dışında herhangi bir doğuştan bilginin/fikrin varlığını reddeder.

İdealizm olarak adlandırılan bilgi felsefesi Akılcılığın radikal bir yorumu olarak tüm dünyayı madde-dışında (idealar aracılığıyla) kurgular.

Buna göre, maddeler ancak zihin tarafından algılanmak suretiyle gerçeklik ya da varlık kazanır.

Oysa evren, insanların algısı olmadan da var olmaya devam eder.

Varlık Felsefesi İlk defa on yedinci yüzyılda varlık felsefesi (ontoloji) olarak adlandırılmaya başlanan felsefe dalı, Yunanca olmak veya varlık anlamına gelen onto sözcüğü ile bilimsel çalışma veya öğreti anlamına gelen logos sözcüğünün birleşmesinden oluşmuştur.

Bu bileşik kelimenin de çağrıştırdığı gibi burada amaç varlık olarak adlandırılacak her şeyi incelemek, onun kaynağına inmektir.

Varlık felsefesinin yanıtlamaya çalıştığı sorular, varlık olarak adlandırılan şeyin gerçekte var olup olmadığı, onun ne olduğu, nasıl meydana geldiği, ona benzeyen veya benzer olarak kategorize edilebilecek başka varlıklar olup olmadığı, varlığın kaynağı vb.’dir.

Varlığı varlık olarak ele almak, felsefi bir uğraş olarak ilk defa Aristoteles’in Metafizik derlemesinin 9. Kitap’ında gözükmektedir.

Bugün varlık felsefesi ile bilgi felsefesi alanındaki kesişmelerden doğan çok sayıda farklı yaklaşım mevcuttur.

Akılcılar, Platon’un idea kavramını varlık felsefelerinin merkezine yerleştirmektedir.

Descartes'ın felsefeye müdahalesi ise matematiksel ve geometrik yöntemlerin (boyut, şekil, hareket gibi fiziksel hesaplamaların) maddi varlıkları anlamak ve anlatabilmek için kullanılabilecekleri iddiası ile birlikte bu iddianın tam karşısına yerleştirilmiş ve maddi-olmayan varlıkların yalnızca zihinde/ruhta anlaşılacaklarını öne süren argümanını kapsamaktadır.

John Locke her ne kadar tecrübeler dışında elde edilebilecek maddi bilgiyi kabul etmese de; insanın kendi sonlu varlığından haberdar olmasını sezgilere, Tanrı'nın sonsuz varlığının bilgisini ise tanıtılma yoluyla akıl yürütmeye bağlamıştır.

Maddi olan ya da olmayan her türlü varlığı, zihnimizdeki çağrışımlara veya tasarımlara bağlayan George Berkeley'in idealizmi, Locke'un eleştirisini yapmış ve varlık dünyasını yalnızca akıl yoluyla tasarlanabilenlere indirgemıştır.

Kant'ın varlık felsefesi, Berkeley'in dünyayı insan zihninde canlanan bir fenomenler dünyası olarak ele alan görüşüne katılmakla birlikte, bu fenomenleri dünyada bulunan maddi varlıkların süzgecinden geçiren zihinsel formlara işaret etmesiyle ondan ayrılır.

Bir başka deyişle, insan kendi zihninden bağımsız biçimde var olan gerçek dünyayı, yalnızca orada bulunan özlerin (numen), maddi dünyadaki izdüşümleri ya da görünüşleri (fenomen) aracılığıyla bilmektedir.

Akıl ile duyuların sentezini ortaya koyan Kant, varlık ile insan zihni arasında bir tür bağımlılık ilişkisi kurmaktadır. Onun bu görüşünün aksine, Materyalist (maddeci) Varlık Felsefesi, varlık dünyasını insan zihninden bağımsız olarak ele almakta ve varlığa dair bilgiyi yalnızca, varlığı kanıtlanamayan idealarda değil, maddi dünyada aramaktadır.

Felsefede Yöntem Bilimi Yöntem kelimesi Antik Yunanca meta ve hodos sözcüklerinin bir araya getirilmesinden oluşur.

Logos ile birleşip yöntem bilimini (metodoloji) ortaya çıkarttığında, kabaca bilmeye giden yolda paylaşılan öğretiyi anlamını kazanır.

Bunun anlamı, herhangi bir çalışma alanında (bilimde veya felsefede) bilgiye ulaşmak amaçlı kullanılan yöntemlerin sistematik analize tabi tutulması ve buna göre diğer yöntemlerden farklı biçimde kategorize edilmesidir.

René Descartes'ın ve onu takip edenlerin rasyonel akıl yürütmesi dedüksiyon yöntemine dayanır. Matematik ve mantık bilimlerine dayanan Descartesçı dedüksiyon yöntemi, Tanrı dışında her şeyden şüphe etmeyi ve şüphe edilen her şeye aklın doğal ışığı ile yaklaşmayı savunur.

Akılda doğuştan var olan ve dolayısıyla doğruluğu sorgulanmayan tümel bir önermeden (ya da gerçekten) başlayarak tikel meseleler hakkında çıkarsama yapan dedüksiyonun aksine, yalnızca duyularla elde edilebilecek bilgiden başlayarak tümel doğruları ortaya çıkarmayı amaçlayan yöntem ise induksiyon olarak adlandırılır.

David Hume'a göre duyularla elde edilen bilgiler arasında bir nedensellik ilişkisi olmalıdır.

Bu nedenle insanlar, nesnelere ait içsel bilgiyi yalnızca dışarıda var olan ve duyularla kavranabilen bilgiler arasında bir nedensellik ilişkisi kurduktan sonra elde edebilir.

AYDINLANMA SÜRECİNDE ÖNE ÇIKAN TEMEL MESELELER

Din Felsefesi Aydınlanma hareketinin Avrupa'da (Fransa, İngiltere, Almanya) doğmuş ve bu coğrafyada kendisinden hemen önce yaşanmış Rönesans ve Reform süreçlerinden etkilenmiş olması, din kavramını ister istemez Hristiyanlık çerçevesinde ele almayı gerektirmektedir.

Bu da, Hristiyanlık doktrinlerinin, Skolastisizmin, Yahudi-Hristiyan Tanrı kavramsallaştırmasının ve bilhassa da Kilise kurumunun Aydınlanma'nın din felsefesinde öncelik kazanmasına neden olmuştur.

Doğalcılık felsefesi ile tanınan Voltaire'in öncülüğünde Fransız Aydınlanmacıların savunduğu deizme göre Tanrı, evreni (zamanı ve mekânı) yaratmış ve yaratıktan sonra onun kendi kurallarına göre çalışmasına izin vermiştir.

Fransız Aydınlanması'ndan çıkan daha radikal bir din felsefesi ise yalnızca Kilise gibi kurumsal araçları değil, aynı zamanda yaratıcı Tanrı düşüncesini de reddeden ateizmdir.

Aydınlanma'nın amacı keskin bir din eleştirisi yapmak değildir.

Hem Kıta Aydınlanması'nda hem de Yeni Dünya Aydınlanması'nda dindar filozoflar bulunduğu gibi, Amerika Birleşik Devletleri Aydınlanması'nın yayılmasında Protestanlık mezhebinin bizatihi etkisi olmuştur.

Aydınlanma daha çok, Orta Çağ ve öncesinde sivil alan ile kamusal alanı birbirine bağlayan din olgusunun, kamusal alandan göreceli bir tasfiyesi (dünyevileşme – sekülerleşme) önerisi olarak ele alınmalıdır.

Siyaset Felsefesi On yedinci yüzyıl, savaş-yapımı ve üretim anlamında kendi kendine yetemez hâle gelen, git gide dış borçlanmaya bağımlı olmaya başladığı için sınırları içinde vergileri artırmak zorunda kalarak eski toplumsal düzeni kökten değiştiren imparatorlukların yaşadığı zorluklara sahne olmuştur.

Sürekli sınırlarını genişletme iddiasındaki bu siyasal aktörler, savaş- yapımını finanse edebilmek amacıyla bazı sınıflarla (aristokrasi) aralarını bozmuş; bazı sınıfsal aktörlerin (burjuvazi) ise güçlenmesine yol açmıştır.

İmparatorların/kralların egemenliği bu yeni aktörlerle eski aktörlerin iş birliği neticesinde yıkılmaya başlamış ve yerlerini, sınırlarını genişletmekten ziyade onları korumayı amaçlayan yeni siyasal kurumlar, yani modern devletler, almıştır.

Aydınlanma filozofları imparatorluklarının yaşadıkları dönüşüm süreçlerine birebir şahit olmuş olsalar da, onların yerini alacak yeni aktörlerin varlığı üzerinde ortak bir görüşte anlaşamamıştır.

Bazı filozoflar, imparatorlukların birer siyasal kurum olarak devam etmelerini ancak, yönetici bazında yenilenmelerini savunarak aydınlanmış despotizm önerisinde bulunmuştur.

Buna göre iyi eğitilmiş imparatorlar merkezî güçlerini koruyacak, ekonomiden sanata, ordudan eğitime kadar tüm toplumsal mecralarda kendi istedikleri doktrinleri halka uygulatacaklardır.

Kötü yönetilen imparatorlukların iyileştirilmesi ya da reformu, olarak tanımlanabilecek bu önerinin tam karşısında çok daha köklü bir değişimi, ya da devrimi, savunan filozoflar (John Locke, Thomas Hobbes, Immanuel Kant vb.) ise yönetim ile toplum arasında meşru bir bağlantı kuracak toplum sözleşmesi fikrini öne sürmüşlerdir.

Bu sözleşme modellerinin her biri farklı birer doğal durum ve insan doğası kavrayışına sahiptir.

Bu nedenle birbirlerinden ciddi farklılıklar taşıyabilirler bile toplum sözleşmeleri, bireylerin kendi özgürlüklerini (en azından bu özgürlüklerin bir kısmını) sınırları belirlenmiş ve merkezî yönetime sahip bir devlet aygıtına devretmeyi ve böylelikle devlet egemenliği içerisinde toplumsal yararın gözetilmesini amaçlamaktadır.

Tarihsel olarak Aydınlanma geleneğinin dışında yer alıyor olsa da, o gelenekten ciddi ölçüde beslenen ve modern devlet aygıtı ile birlikte modern toplumsal ilişkilerin en kapsamlı eleştirilerinden birini sunan Marksist siyaset felsefesi, Karl Marx'ın on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına sığdırdığı eserleri üzerine kurulmuştur.

Marx'a göre sınıflı toplum yapısına yol açan modern/kapitalist üretim ilişkileri, toplumların yapısını oluşturmaktadır.

Üretim ilişkileri dışında kalan, ancak temel amaçları söz konusu üretim ilişkilerinin (bir başka deyişle, artı-değerin tahakküm edilen sınıftan egemen sınıfa doğru akışının) devamlılığını sağlamak olan diğer tüm toplumsal ilişkiler ise üst-yapıyı meydana getirmektedir.

Üst-yapıdaki araçların varlık amaçları, yapısal ilişkileri devamlı kılmaktır.

Siyaset ve devlet – kültür, medya, aile, dil, din, eğitim, sanat, bilim vb., çok sayıda toplumsal araç ile birlikte – üst-yapı araçlarına verilebilecek örneklerden biridir.

Ahlak Felsefesi Ahlak Felsefesi, insanların eylemlerini ve toplumsal davranışlarını doğru ve yanlış, iyi ve kötü gibi sınırlar koyarak değerlendirme ve düzenleme iddiasındaki kuralları ve ilkeleri konu alır.

Bu sınırlar içerisinde yer alan özgürlük, adalet, erdem, mutluluk, vicdan, sorumluluk, ödev, haz gibi kavramlar, ahlak felsefesinin konuları arasında yer alır.

Eylemleri amacına göre değerlendiren Descartesçi ve Kantçı görüşlerin dışında Britanya Aydınlanması'nın bazı üyelerinin (David Hume, Jeremy Bentham) öne sürdüğü bir ahlak anlayışı daha çok ahlaki eylemin niteliği ile ilgilidir.

Faydacılık olarak adlandırılan bu görüş, önceleri Thomas Hobbes'un öne sürdüğü ahlaki bencilliğin bir eleştirisini sunmaktadır.

Buna göre, bir eylemin ahlakiliğinin ölçütü, ne kadar sayıda insana ne ölçüde fayda sağladığıyla ilgili olmalıdır.

Burada üzerinde tartışılan faydanın niceliği ise haz-acı skalasında hazza yakınlığına göre hesaplanmaktadır.

AYDINLANMA’NIN ELEŞTİRİSİ

Diğer tüm felsefe hareketleri gibi Aydınlanma da bir yandan kendisini önceleyen tarihin eleştirisini yaparken diğer yandan kendi zamanı ve kendi zamanının ötesi tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Aydınlanma geleneğinin eleştirisi, her ne kadar bilhassa 1980’lerden itibaren bazı sosyopolitik talepleri karşılamak amacıyla popüler hâle getirilmiş olsa da, aslında bu geleneğin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmeli ve eleştiri faaliyeti de dilimizde genellikle yüklendiği olumsuz anlamdan arındırılmalıdır.

Bu ünite de Aydınlanma’ya yönelik eleştiriler, üç ayrı grupta ele alınacaktır.

İlk olarak Aydınlanma’nın kendi başına bir felsefi dönem olarak ele alınmasının hatalı bir çıkarım olduğu iddiası üzerinde durulacaktır.

İkinci olarak on sekizinci yüzyıl Aydınlanma süreci sırasında, onunla eş zamanlı olarak ortaya çıkan eleştirel düşünceler tanıtılacaktır.

Son olarak ise Aydınlanma’nın bir dönem olarak faaliyetini tamamladıktan sonra onun eleştirisi üzerinde yükselen felsefi görüşlere yer verilecektir.

GERÇEK BİR AYDINLANMA FELSEFESİ VAR MIYDI?

Fehmi Baykan, “gerçek bir Aydınlanma felsefesi var mıydı?” sorusuna, üç temel sav üzerinden yanıt arar.

Ona göre, “Aydınlanma felsefesi, eğer iddia edildiği gibi var ise, bu ad altında toplanabilecek, aynı konularda birbirine benzer veya yakın görüşler, öğretiler olmalı; ‘Aydınlanma felsefesinin’ bir differentia specifica’sı yani, onu diğer felsefelerden ayırt eden, ona has özellikleri olmalı; ve keza, eğer 18. asırda bir ‘Aydınlanma’ vuku buldu ise, kim, ne ile ve nede aydınlandı, açıkça belli olmalı [dır].” (Baykan 2009, s. 32-48) Bu koşullara göre Aydınlanma olarak anılan düşünsel hareket, söz konusu üç varsayımı da sağlamıyor olmasından ötürü bir felsefe olarak adlandırılmamalıdır.

Üstelik Aydınlanma süreci olarak adlandırılan dönem, onu kendinden önceki ve sonraki felsefi dönemlerden ayırt edebilecek kapsayıcı özelliklerden de mahrumdur.

AYDINLANMA’NIN İÇİNDEN ÇIKAN ELEŞTİRİLER

Giambattista Vico Giambattista Vico’nun 1725 yılında kaleme aldığı “Yeni Bilim” isimli kitabındaki temel argümanı, bir Aydınlanma sloganı olarak “Düşünüyorum, öyleyse varım” (Cogito Ergo Sum) ifadesinin ve bu ifadenin sahibi René Descartes’in ortaya koyduğu insan-doğa ikiliğini temel alan tarih anlayışının reddedilmesi gerektiğidir.

Bu anlayışına göre insan, yalnızca zihni aracılığıyla anlayabileceği doğadan/çevresinden bağımsızdır. Oysa Vico’ya göre “Gerçek olan, yapılmış olandır” (Verum İpsum Factum); insanın kendisi dışında ve kendi etkinliği dışında bir tarih düşünülemez.

İnsanın, yalnızca kendi etkinliği ile şekil verdiği bir tarihi anlayabileceği anlayışı, bugünkü deyişle “tarihselcilik”, Vico’nun düşüncesinde genellenebilir olan yerine tikel olanı, evrensel olanın yerine tarihsel olanı ve ortak insanlık anlayışı yerine farklı gelenekleri/kültürleri vurgulaması ile Aydınlanmacı tarihten keskin çizgilerle ayrılır. Jean-Jacques Rousseau Her ne kadar bazı derlemeler Rousseau’yu bir Aydınlanma filozofu olarak gösterse de Rousseau’nun toplum sözleşmesi fikrinin bazı temel varsayımları Aydınlanma ruhuna aykırıdır.

Rousseau’nun düşüncesinin merkezinde soylu vahşi imgesi ve toplumdaki tüm kötülüklerin neticesi olarak eşitsizlik kavramı yer alır.

Rousseau eserlerinde, doğa durumundaki vahşi insanı tanımlamıştır.

Vahşi, bu durumda mutludur: Thomas Hobbes’un tasvir ettiği doğal durumdaki gibi kendini sever, korumaya çalışır; ancak, Hobbes’un tasvirinin aksine aynı anda diğer insanlara karşı merhamet ve empati de besler.

Bu ikinci nedene bağlı olarak, insanlar kendi aralarında bir sözleşmeye ihtiyaç duymadan bağımsız ve mutlu olarak yaşayabilir. Doğa durumunda, vahşiler arasında eşitsizlik yaratabilecek hiçbir etken yoktur.

Ne zaman ki insanlar çeşitli sebepler nedeniyle (doğal afetler, icatlar, tarım, madencilik vb.) bir araya gelmek durumunda kalmıştır, işte o zaman doğal olan mutluluk ve eşitlik azalmaya başlamış, mülk sahipleri ile mülksüzler arasında bir çatışma ortamı ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla, Rousseau’ya göre Aydınlanma filozoflarının yücelttiği ilerleme, uygarlaşma, medeniyet gibi kavramlar, aslında insanı mutsuz kılmış ve toplumsal eşitsizliğe/kötülükler yol açmıştır.

Rousseau'nun tarih anlatısı Aydınlanma'nın iyimserliğini kabul etmemiş, yücelttiği değerleri ise tersine çevirmiştir.

Edmund Burke Burke'e göre bilimsel ya da felsefî açıklama, anlaşılacak istenen neden-sonuç ilişkisinin niçin öyle olduğunu değil, hangi biçimde gerçekleştiğini göstermeye çalışmalıdır. Her türlü neden-sonuç ilişkisi Tanrı tarafından belirlenir ve bu ilişkiyi kendi iradesiyle değiştirebilen Tanrı'nın varlığı altında insan zihni evrensel-mutlak bir bilgiyi elde edemez.

Aydınlanma'nın insanı ve insan aklını öne çıkartarak nesnel ve evrensel sonuçlara ulaşma gayesi, Burke'ün bu bakışına göre hem işe yaramaz hem de insana hiçbir zaman sahip olmadığı bir kavrayış gücü bahşeder.

Burke'e göre Fransız Devrimi, Aydınlanma hümanizminin etkisi altında kendisini evrenin merkezine yerleştiren sıradan insanın, sonu terör günlerine uzanan kof güç gösterisinden ve kendine aşırı güveninden meydana gelmiş ürkütücü bir sonuçtur.

Sturm und Drang Almanya'da 1760'ların sonlarından 1790'lara dek süren ve adını Friedrich Maximillian Klinger'in "Fırtına ve Coşku" isimli oyunundan alan bu romantizm öncesi felsefî ve sanatsal akım, bir yandan Alman Aydınlanması'na bir yandan da sanatta klasisizme tepki olarak doğmuştur.

Rousseau'nun doğalcı Aydınlanma eleştirisinden etkilenen bu filozof ve sanatçılar, özelde Kant'ın akıl kavramsallaştırmasını reddederek yeni bir dönem ("Deha Çağı") başlatmışlardır.

Bu dönemde öne çıkan ana temaları ve düşünceleri günümüze taşıyan başlıca eser Goethe'nin 1774 tarihli ünlü romanı, "Genç Werther'in Acıları" olmuştur.

Deha Çağı'nda akıl, "insana bilgili olmak üzere değil, kendi cehaletini görebilsin diye" verilen bir araç olarak görülmüştür.

Burada evrensel akıl ve toplumsal değerler, etkilendikleri Rousseau ile ters düşecek biçimde, kötülenmekte ve (sanatta, felsefede, bilimde, vb.) bireysel deha yüceltilmektedir.

Yalnızca seçilmiş-özel insanların (dehaların) anlamladırabileceği tarihi bilme işi, tüm insanlığın ortak paydasından ya da evrensel akıl aracılığıyla ulaşılabilecek alelade bir bilgiden fazlasıdır.

Tarihin sırları akılla değil, Aydınlanma'nın kuyusunu kazmaya çalıştığı sezgilerle, duygularla, akıl dışı imgelerle çözülebilir.

AYDINLANMA ELEŞTİRİ ÜZERİNDE YÜKSELEN DÜŞÜNCELER

Alman Romantizmi On sekizinci yüzyılın sonları ile on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısını kapsayan romantik düşünceler, tabiri caizse Aydınlanma'nın akıl temelli dünya görüşünden sıkılan ve akıl aracılığıyla bilgiye ulaşma yollarının izlenmesinden ziyade, başta edebiyat, resim ve müzik olmak üzere insani yaratımın canlı ve bilinç dışı mekanizmaları üzerinde durmayı yeğleyen isimleri etkisi altına almıştır.

Çoğu Aydınlanma yazarının ve onları etkileyen modern bilim insanlarının aksine, Alman romantizm akımına mensup düşünürler (Friedrich Schlegel, Novalis, Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, Friedrich Hölderlin, vd.), doğa ile insanı ikili bir karşıtlık içerisinde değil, bir bütünün parçaları olarak görmüşlerdir.

Bu anlamda doğa ve doğallaşma pratikleri, romantizmin merkezinde yer almaktadır.

Doğanın bir parçası olarak insan aklı, böylece rasyonel akıl yürütme veya ampirik incelemelerle değil, sezgiler ve duygular aracılığıyla anlaşılabilir olarak kabul edilir.

Romantizmde bilim, yerini estetiğe, somut kavramlar soyut kavramlara, ilerlemecilik fikri ise muhafazakârlığa bırakmıştır.

Friedrich Nietzsche Aydınlanma eleştirileri içerisinde en doğrudan ve en acımasız olanına imzasını atan Nietzsche'nin temel meselesi, Aydınlanma filozoflarının akıl ile hakikat arasında kurmuş oldukları bağlantıdır.

Ancak romantizm akımının aksine, onun bu bağlantıda üzerinde durduğu ayak, akıl değil hakikattir.

Nietzsche'ye göre her türlü 'hakikat söylemi', içinde bulunduğu zamanın hâkim değerlerini yansıtmaya ve içselleştirmeye yarayan bir masaldan, yalandan ibarettir.

İnsanlara nesnel hakikatler olarak tanıtılan her olgu, hayatın her alanına yayılan güç istencinin felsefe ve bilim alanlarındaki yansımasıdır.

Orta Çağ'da gücü elinde tutan ve böylece sözde-hakikati üreten Hristiyanlık ve kilisenin yerini, Nietzsche'nin zamanında, avamın Aydınlanma felsefesi ve modern bilim almıştır.

Nasıl Romantik düşünürler ve sanatçılar Aydınlanma'nın akılcılığını estetikle değiştirmek istemişlerse, Nietzsche de onu hem estetik hem de etik ile değiştirmek istemiştir.

Orta Çağ'ın sonu, zayıf ve düşünmeyen bireyler arzulayan Hristiyanlık ahlakının da bitişi göstermiştir.

Ancak, modern dönemin gelişi bu ahlakın içeriğini değiştirirse de zayıflığını aynı bırakmıştır. Ona göre, modern dönem ahlakı bilimin, insan aklının ve sözde-evrensel / sözde-nesnel hakikatlerin (totalitarizmin) yüceltildiği bir hiççilik (nihilizm) hâlidir.

Bir başka deyişle, Orta Çağ'ın dinî putları yıkılmış, modernliğin bilimsel putları ortaya çıkmıştır.

Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori Nietzsche'nin putlaştırılmış Aydınlanma akli eleştirisini Marksist

diyalektik yardımıyla yeniden yorumlayıp onu yirminci yüzyıla taşıyanlar, 1923 yılında Almanya, Frankfurt'ta kurulan Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü ya da popüler adıyla, Frankfurt Okulu düşünürleridir.

Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, Herbert Marcuse ve diğer pek çok ünlü ismin birlikte anıldığı okul, her ne kadar Immanuel Kant ile özdeşleştirilen eleştiri mefhumunu düşüncelerinin merkezine alsada; başta Kant olmak üzere tüm Aydınlanma hareketinin önemli bir eleştirisini sunmaktadır. Aydınlanma'nın insan aklını putlaştırdığını, bunun da sözde bir hakikat üretmek hâkim görüşü bir tür dogma hâline getirdiğini öne süren Nietzsche'nin aklın karşısına yerleştirdiği akıl dışılık da en az akıl kadar Frankfurt Okulu'nun eleştirisinin hedefinde yer alır.

Frankfurt Okulu düşünürlerine göre her türlü idealleştirme süreci totaliterliği modern dünyanın bir karakteri hâline getirmektedir.

Bunun sonucunda ortaya çıkan şey, özgür düşünme eyleminin yok edilmesi ve ironik olarak aynı zamanda bireyin ve bireyciliğin yüceltilmesidir.

Akılcı ve bilinçli kabul edilen bireyler, evrensel hakikat arayışında kendi gerçekliklerinden ve tarihsellikten kopmuştur.

Michel Foucault ve Postmodernizm Marksist gelenekten ödünç aldıkları yabancılaşma kavramı özelinde, Aydınlanma zihniyetinin insanı ve insan aklını birer nesne hâline dönüştürdüğünü söyleyen Frankfurt Okulu yazarlarının aksine, Fransız filozof Michel Foucault, Aydınlanma eleştirisini özneleştirilen insan kavramı üzerine kurar.

Kant gibi isimlerin iddiasına göre, Aydınlanma'dan beri insan kendi kendini, yaptıklarının ve düşündüklerinin bağımsız öznesi olarak kabul edegelmiştir.

Oysa Aydınlanma'nın insana kazandırdığı bu yeni kimlik ya da öznellik, Foucault'ya göre tarih tarafından hâlâ yalanlanmaktadır.

Aydınlanma sonrası tarih, insanlık tarihinin en kanlı savaşlarına, entelektüel çatışmalarına ve hâlâ çözülememiş pratik sorunlara sahne olmasıyla, Aydınlanma'nın evrensel (uyum içindeki) insan aklı ve iyimser tarih beklentisinin tam tersi yönde hareket etmiştir.

Aydınlanma-soonrası insan, her davranışının ve her düşüncesinin kaynağını yine kendi aklında aramaya yönlendirilmiştir.

Böylece oluşan tüm kimlikler, sanki özgür birer seçilmiş gibi algılanmış, oysa gerçekte Foucault'nun iktidar-bilgi eksenini adlandırdığı süreç içerisinde sınırlandırılmıştır.

İktidar-bilgi eksenini, basit bir ifadeyle, tarihsel bir anda hâkim görüşün toplumda var olan her türlü bilgiyi (kendi çıkarları doğrultusunda) ürettiğini, ancak bir yandan da bu bilgiyi üretmenin bizzat toplumun kendisiymiş gibi algılanmasını sağladığını anlatır.

Dini, ahlaki, estetik, bilimsel, yasal, siyasal, tıbbi, vb. her türlü sözde-tarafsız bilgi, Foucault'ya göre iktidar tarafından üretilir ve topluma adeta vücudu saran kılcal damarlar gibi yayılır.

Birey, bu kılcal damarları görmeyerek, bilginin kaynağını kendi aklında ve kimliğinde aradığından, gerçekte bu bilgiler doğrultusunda şekillenen düşüncelerinin ve hareketlerinin gönüllü olarak, bizzat kendisi tarafından üretildiğini sanır.

Kendisini bir postmodern düşünür olarak tanımlamasa da Foucault'nun bu görüşleri, özellikle 1960'lar sonrasında birikimi artmaya başlayan postmodern literatür tarafından sahiplenilmiş, Jean-François Lyotard'ın Büyük Anlatılar, Jean Baudrillard'ın Simülasyon, Judith Butler'ın Toplumsal Cinsiyet Edimleri vb. teorilerinde genişletilmiştir.

Hümanizm, coğrafi keşifler, antik eserlere dönüş ve bilimsel/teknolojik icatlar/keşifler olmak üzere üç önemli gelişmenin sonucunda doğmuştur.

Yeni kıtaların keşfi, dünya ve insan tasavvurunun, ama özellikle dünya-insan ilişkisinin gözden geçirilmesine yol açar.

Özellikle Amerika ve Avustralya gibi kıtaların keşfi ve buralarda yaşayan yeni topluluklarla tanışma, engizisyon kilisesi ve Kutsal Kitap'ın bahsetmediği bir dünyanın olduğunu ortaya çıkarır.

Antikiteye dönüş diye adlandırılan, antik eserlerin ilk elden okunması hareketi sayesinde; hem insan ve doğa ilişkisini sorgulayan Antik düşünce birikiminden yararlanılabilmiş ve hem de antik bilgiler sayesinde kutsal sayılan dinsel metinler karşılaştırmalı bir analize tabi tutulabilmiştir.

Gerçekten de Yunanca metinlerin okunması ile Katolik Roma'nın resmî İncili olan Vulgate'deki hatalar ortaya çıkarılmıştır.

Bu durum Katolisizmin ne olduğunu belirleme tekeline sahip olan Vatikan'ın prestijinin sarsılmasıyla sonuçlanmıştır.

Astronominin gelişimiyle, evrenin tahmin edilenden çok daha büyük, hatta sonsuz olduğu anlaşılır.

Kopernik'in tezi sayesinde, Dünya merkezli evren yerine Güneş merkezli evren ve dünyanın yuvarlak olması fikri, Hristiyan evren kavramının sorgulanmasına neden olur.

Andreas Vesalius (1514-1564) sayesinde insan kadavrası incelenir ve bu sayede, hem insan bedeninin içsel ve gözlemlenebilen bir mantığı olduğu görülür hem de hastalıkların şifaları bulunmasıyla dinsel kader anlayışı sorgulanır hâle gelir.

Johannes Gutenberg'in (1450) matbaa makinasını icat etmesiyle, hem din adamlarının tekelindeki "elle yazma" işi iflas eder ve hem de çok farklı düşüncelerin çok sayıda okurla buluşması mümkün hâle gelir.

Matbu eserlerin artışıyla, dünya ve ahiret hakkında farklı görüşlerin dolaşımı artar.

Bu coğrafi, tarihsel ve teknolojik gelişmelere ek olarak ekonomik refah, dönemin feodal toplumsal ilişkileri ile dinsel ve siyasi otoritelerini yetersiz bırakır.

Orta Çağ'a hâkim olan Katolik Kilisesi'nin skolastik düşüncesi bu yeni gelişmeleri açıklayamaz hâle gelir.

En önemlisi de kilisenin insana dair düşünceleri tartışma konusu olur.

Bu gelişmeler Rönesans dönemi hümanizm hareketini doğurur.

Rönesans hümanizmi: başlıca özelliklerinden biri dinsel ve monarşik iktidarların hapsedtiği bireyin özgürleştirilmesiydi.

Kilisenin dayattığı insan modeli, biat eden, ahireti ön plana alan, kadere boyun eğen insan idi.

Bu insan modeli, insana güvenmez, suç işlemeye eğilimli bir günahkâr varlık saymakta, soylu ve serf (reaya) ayırımını desteklemekte, insan özgürlüğüne karşı çıkmakta, her insanın ahireti düşünerek yaşaması gerektiğini ileri sürmekte ve en önemlisi de insan aklına değer vermemekteydi.

Hümanizm bu skolastik insan anlayışına muhalif olur ve dünyevi insanı savunur.

Her insanın özgür doğduğu, yaşamak ve düşüncelerini özgürce ifade etmek hakkına sahip olduğunu savunur.

Çünkü hümanistlere göre her insan akli sayesinde kendisi için neyin doğru ve neyin yanlış olduğuna karar verebilme kapasitesine sahiptir.

Hümanistler kaderi de sorgulayarak insanın kendi kaderini kendisinin tayin edeceğini belirtirler.

Hümanistlere göre "kader" yok, "şans" vardır.

Francesco Petrarca (1304 –1374): Dönemin en önemli düşünürü Petrarca, hümanist felsefenin doğuşuna ilham vermiştir.

Secretum meum (Sırlarım) başlıklı çalışmasında, Tanrı'nın insanlara istediği gibi özgürce kullanmaları için akıl ve yaratıcı potansiyel verdiğini, dolayısıyla seküler başarının Tanrı ile olan otantik ilişkiyi engellemediğini dile getirir.

İnsanın kendi potansiyelini harekete geçirmesi önünde dinin bir engel olmadığını savunması, Orta Çağ dinsel yobazlığının aşılmasında önemli bir katkı sağlar.

Hümanist eğitim: Hümanistler, eğitim sayesinde insanın kendini ve doğayı daha iyi anlayacağını ve kapasitesinin artırılacağını dile getirirler.

Eğitimin, insanın edinimini, failliğini artırıcı bir işlevi olmalıdır.

Skolastik eğitime alternatif önerilen hümanist model şunları içerir: Eğitim herkesin hakkı olmalı,

öğrencinin fiziki ve ruhsal gelişimini sağlayacak içerikte olmalı, öğretmen ve öğrenci arasında güven ilişkisi kurulmalı, öğrenme zevki aşılamalı, ezberci eğitimden ziyade pratik bir karşılığı olmalı, eleştirel yaklaşmayı aşılamalı, dil ama özellikle antik dilleri öğretmelidir.

Aydınlanma hümanizmi: Özgürleşen insandan daha çok, ideal insanı inşa amacına odaklanır. Aydınlanmanın ideal insanı, rasyonel olmalı, laik olmalı ve dinden tamamen kopmalıdır. Rasyonel insan, bilimsel gözlem ve metotlar sayesinde toplumsal ve doğal gerçekleri/yasaları anlayabilir ve bu sayede yeni bir düzen inşa edebilir.

Antik hümanizm, Orta Çağ, Rönesans ve İslam hümanizmi, ruhsal, ahlaki ve kültürel ideal ve değerlerle örülükten; Aydınlanma hümanizmi daha maddecidir.

Rönesans hümanistleri, inanç ve akıl arasında salınıırken, Aydınlanmacılar Kilisenin temsil ettiği kurumsal dine tamamen karşıydı.

Aydınlanmanın “ideal insanı”, rasyonel insan olarak betimlenirken, insan mükemmelliğinin varacağı son aşama olarak betimlenir.

Rönesans Aydınlanması'nın metin endeksli araştırma yöntemi, yerini sistematik deney ve gözleme dayanan mantıklı analizlere bırakır.

John Locke ve Isaac Newton, doğa ve topluma uygulanabilecek “doğal” ilkeleri, kanunları ve hakları belirlemeye çalışırlar.

John Locke'dur (1632-1704): Bu dönemin en önemli düşünürü, “klasik liberalizmin babası” sayılan İngiliz filozof ve fizik bilimcisi Locke, tabula rasa (beyaz sayfa) teziyle, Aydınlanmacı hümanist düşüncenin temel yaklaşımını ortaya koyar.

Locke, doğum sırasındaki akıl beyaz bir sayfa gibidir ve herhangi bir doğal/doğuştan fikirle dünyaya gelmez, bilgi sadece duygularla algılanan bilgilerle ve deneyimlerimizle oluşur.

Locke'nin tabula rasa tezi, insanın kendi duyuları ve deneyimlerini insanın bilgi edinme sürecinin temeli olarak varsayar.

Bu tez, insanın kendisine, kişiliğine ve kapasitesine büyük bir önem atfeder.

Bu anlamda, tabula rasa tezi, kendi/öz (self) ve kimlik gibi kavramların modern kökeni olarak görülür.

Aydınlanma Nedir? “Aydınlanma” kavramı ile “bilme” durumu arasında doğrudan bir ilişki vardır. Immanuel Kant, “Aydınlanma nedir?” sorusuna cevap ararken insanın başkasının rehberliği olmadan anlamlandırma yeteneğinden yoksun olma hâlini çocukluk (rüşte ermemişlik) olarak görür. Kant’a göre bu durum insanın kendi seçimidir çünkü reşit olmak, cesaret ve kararlılık gerektirir. Bir insan ancak bu şekilde başkasının rehberliğinden kurtulabilir ve kendi anlam dünyasını oluşturabilir.

Bunun için Kant, “Bilmeye cüret et” çağrısında bulunur ve ekler “Aklını kullanacak cesarete sahip ol.” Aydınlanma Öncesi Bilim Bilme gayretinin aydınlanma döneminde ortaya çıktığını iddia etmek, önceki dönemlerde doğayı ve sosyal olguları keşfetmek için bilgi arayışı içerisinde olan ve Antik Yunan Dönemi’ne kadar izlerini takip edebildiğimiz filozoflara haksızlık yapmak olur.

Bu dönemde tecrübe edilen felsefi tartışmaların etkileri aydınlanma dönemine kadar devam etmiş ve birçok çalışmaya esin kaynağı olmuştur.

Helenistik Dönem’de İskenderiye Kütüphanesi ve Abbasi Halifeliği zamanında ise Beyt-ül Hikme gibi üniversiteler kurulmuş ve Antik Yunan’da üretilen bilgilerin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuşlardır. Ne var ki, bütün bunlara rağmen dönemin Avrupa’sında, doğanın ve sosyal olguların bilgisini keşfetme arzusu Aydınlanma benzeri bir akım olarak gelişmemiş ve sosyal, ekonomik ve siyasal dönüşümleri beraberinde getirmeyi başaramamıştır.

Bu başarısızlığın birçok sebebi vardır.

Öncelikli olarak, Hristiyanlığın ve kilisenin Roma İmparatorluğu’nda giderek etkisini artırması öne çıkartılabilir.

Özellikle Cermen kabilelerinin istilaları sonucunda Roma İmparatorluğu’nun parçalanması ve Avrupa’da siyasi istikrarın bozulmasıyla beraber Papa’nın ve başında bulunduğu Kilise’nin toplum ve siyasal aktörler üzerindeki etkisi dramatik biçimde artmıştır.

Din ve kilise bağlayıcı tek çatı olmuş, devletlerin üstlenemediği sorumlulukları üstlenmiş ve halkın gündelik sorunlarının muhatabı haline gelmiştir.

Öte yandan, papalığın dini, ahlakı, siyaseti ve bilimi yorumlama tekeli birçok kesim tarafından sorgulanmaya başlamıştır.

Bu durum ise beraberinde reform hareketlerini getirmekle birlikte, Rönesans örneğinde olduğu gibi bilimsel gelişme için nefes alma sahası yaratmıştır.

Üstelik siyasal otoritenin kilise ile egemenliğini paylaşmak istememesi onu dünyevi bir işlev arayışına itmiş, reform ve rönesans hareketlerinin gelişmesi için uygun siyasi ortamın oluşmasına yardım etmiştir.

Aydınlanma Dönemi ve Bilim Kilise’nin azalmaya başlayan etkisiyle beraber aydınlanmanın temelleri belirmeye başlamıştır.

Bu dönemde, bilim ve felsefe konusunda ortaya sürülen görüşler, aydınlanmanın devrimci niteliğini vurgular niteliktedir.

Diğer bir deyişle, aydınlanma ile beraber bilim derin uykusundan uyanmış ve sosyal-siyasal ve doğa ile ilgili olay ve olguları anlamaya ve açıklamaya çalışan görüşler sahneye çıkmaya başlamıştır.

Akılcılık ve Deneycilik Aydınlanma akımını tanımlayan ve en çok üzerinde durulması gereken kavram rasyonalizm yani akılcılıktır.

Bu akıma göre bilimsel araştırma sürecinin en önemli parçası araştırmacının içinde bulunan şüphedir. Bu şüphe, araştırmacının ikna olmadığı müddetçe herhangi bir önermeyi sorgulamasını beraberinde getirecek ve olguların nedenleri konusunda gerçek bilgiye ulaşmasını sağlayacaktır.

Descartes’ın “sorgulanabilen her şeyi sorgulamak gerekir” iddiası fizik ve matematik gibi duyular vasıtasıyla gözlemlenebilecek dünyanın keşfi sürecine katkıda bulunmuştur.

Öte yandan, her ne kadar Aydınlanma Dönemi “akıl çağı” olarak adlandırılrsa da, dönemin öne çıkan bir diğer kavramı da deneyciliktir (ampirizm).

Diğer bir ifadeyle, bilgiye ulaşmak için insan aklını birincil kaynak olarak gören anlayışın yanı sıra, bilginin tecrübe ve deney sonucu elde edilebileceğini savunan görüş de Aydınlanma Hareketi’ne yön vermeyi başarmıştır.

Aydınlanmanın Bilime Etkisi Bilimsel Disiplinler Ne var ki aydınlanma ve bu hareketin bilime ve dolayısıyla akıl ve deneye yaptığı vurgu, yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Esasında, bu bir sorundan ziyade, insanoğlunun dünya üzerinde kendini konumlandırmasıyla ilgili bir

krizdir.

Aydınlanma, beraberinde karmaşık bir doğayı genel prensipler sayesinde keşfetme sürecini de beraberinde getirmiştir.

Dolayısıyla, bilim maddi alana odaklanmış ve bu alanı açıklarken doğaüstü ve keyfi açıklamaları reddetmiştir. Günün sonunda, Aydınlanma bir yandan ortaya koyduğu bilimsel başarılar sayesinde insan kapasitesinin mükemmelliğini ispatlarken diğer yandan insanoğlunun evren üzerindeki ayrıcalıklı konumunun sona ermesi anlamına geliyordu.

Diğer bir ifadeyle aydınlanma süreci beraberinde doldurulması gereken bir boşluğu da barındırıyordu. Aydınlanma ile beraber bilim alanında yapılan devrimsel çalışmaların sonuçları sosyal, ekonomik ve siyasi sonuçlar üretmiştir.

Bu sonuçlar, dünya tarihinin seyrini değiştirmiş ve insanlığı birçok yeni kavram, olgu ve buluşlar ile tanıştırmıştır.

Öncelikle, Aydınlanma Hareketi'nin bilimsel disiplinlerin oluşumuna yaptığı katkıdan bahsetmek gerekir.

Zira bilgi artışı uzmanlaşmayı, uzmanlaşma ise farklı bilimsel disiplinlerin inşa edilmesini beraberinde getirmiştir.

O zamana dek görmeye alıştığımız, aynı anda hem filozof hem doktor hem botanikçi hem astronom ya da hem matematikçi hem eczacı gibi birçok disipline ilgi duyan bilge kişiler yerlerini belirli bir bilim alanında uzmanlaşan bilim insanlarına bırakmışlardır.

Bu dönemde, her disiplin kendi kuramlarını, prensiplerini ve metodolojisini kurma yoluna gitmiştir.

Bu durum, bildiğimiz anlamdaki modern üniversitelerin de doğuşuna vesile olmuştur.

Burada belirtmekte fayda olan husus, keşfetme ve bilme arzusunun sadece doğa bilimleriyle sınırlı kalmadığıdır.

Bu dönemde tarih, edebiyat, sosyoloji ve dilbilimi gibi çalışmalar hız kazanmıştır.

İdeolojiler Öte yandan, Aydınlanma Dönemi'nde gelişen bilimsel disiplinler, siyasal düşünce geleneklerinin, liberalizm, muhafazakârlık, sosyalizm, milliyetçilik, faşizm, anarşizm, feminizm, ekolojizm ve köktendincilik gibi ideolojilerin doğuşuna da sebep olmuştur.

Bu ideolojiler, dünya tarihinin, sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda şekillenmesinde önemli roller oynamışlardır.

Sanayi Devrimi Son olarak, Aydınlanma Dönemi ile gelişen bilimsel faaliyetler Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi'ni doğurmuştur.

Doğanın sistematik bir şekilde keşfedilmesi ve elde edilen tutarlı bilgiler, üretim teknolojilerini dramatik bir şekilde değiştirmiştir.

Üretimde insan gücünün yerini buharlı makineler almış, seri üretime geçilmiştir. İnsanlar yeni ürünlerle buluşmuştur.

Bu durum, şehirlerin fabrikalara ev sahipliği yapmasını beraberinde getirmiş, köyden kente göçü hızlandırmıştır.

Hızlı şehirleşme, tarım temelli feodal yapıları temelinden sarsmıştır.

Aydınlanmanın Yarattığı Sorunlar Aydınlanma'nın yarattığı dönüşümler, sorunları ve eleştirileri de beraberinde getirmiştir.

Zira, Avrupa kıtası Aydınlanma hareketinin başlamasıyla birlikte kolektif şiddetin hüküm sürmesine tanıklık etmiştir.

Bilimsel gelişme ile beraber ortaya çıkan yeni buluşlar kaçınılmaz olarak savaş endüstrisini de etkilemiştir.

Ateşli silahların tahrip gücünü artıran yenilikler, devletlerin güçlü ve yıkıcı ordulara sahip olmasını da beraberinde getirmiştir.

Bununla beraber özellikle tren ve demir yollarının icadı, ülkelerin seferberlik süreçlerini hızlandırmış, orduların hareket yeteneğini artırmıştır.

Ne var ki bu durum, özellikle Avrupa devletleri arasında bir güvenlik krizinin oluşmasına sebep olmuş, devletler arası rekabeti artırmıştır.

İnsanlığın 20. yüzyılın ilk yarısında tanık olduğu iki büyük dünya savaşının bu rekabetin sonucu ortaya çıktığı iddia edilebilir.

Savaş sanayisindeki gelişmeler, denizcilik alanını da etkilemiş, deniz aşırı işgal faaliyetleri hız kazanmış, emperyalizm dönemi başlamıştır.

Avrupa devletleri, Afrika, Orta Doğu ve Asya'daki pazarları kendilerine bağımlı kılmak için deniz yollarındaki üstünlüklerini kullanmaktan ve askeri güce başvurmaktan imtina etmemişlerdir.

Sonuç olarak, Aydınlanma Hareketi'nin bilimsel bilgi üretimi üzerine yaptığı ani ve keskin etki, sadece felsefi tartışmalar ve matematiksel formüllerle sınırlı kalmamış, üretim tarzından sosyal ilişkilere, ideolojik akımlardan dış politikaya kadar birçok alanı bizzat etkilemiştir.

Bu etkinin, olumlu tarafı içinde yaşadığımız medeniyetin inşasında oynadığı roldür.

Öte yandan, buzağının görünmeyen yüzü, bilimsel devrim ile ortaya çıkan nimetlerin baskı, savaş ve sömürü gibi kavramları da beslemiş olmasıdır.

GİRİŞ

Aydınlanma akımı, siyasette ve düşüncede sekülerleşme sürecinin entelektüel düzlemde bir parçasıdır. Aydınlanma düşüncesinin dine yaklaşımının ortaya çıkışında, Orta Çağ Avrupası'nda Katolik kilisesinin bu alanlardaki hâkimiyetinin özgür düşünceye getirdiği kısıtlamalar ve bu hâkimiyetle hesaplaşma iradesi etkilidir.

Aydınlanma'nın dinle girdiği çatışmanın şiddeti, düşünürler ve Aydınlanma içindeki alt-akımlar arasında önemli farklılıklar gösterse de, dinle bir ölçüde mutlaka ters düşmek, Aydınlanma'nın entelektüel önceliklerinin gereği bakımından kaçınılmaz bir ortak payda olmuştur.

AYDINLANMA'DAN ÖNCE AVRUPA'DA DİN

Bir egemen güç olarak Katolik Kilisesinin ve hâkim norm çerçevesi olarak dinin rolünün dönüşüm süreci Aydınlanma düşüncesinin ortaya çıkışından önce başlar.

Kilisenin siyasi kuvvetinin kısıtlanmasında, Reform hareketi, 30 Yıl Savaşlarıyla zirveye tırmanan din merkezli çatışmalar ve Vestfalya Antlaşması gibi birbirini takip eden olaylar belirleyici olmuştur. Reform hareketiyle ortaya çıkan dinsel çeşitliliğin sonucu olarak Avrupa'da din merkezli bir çatışmalar silsilesi meydana gelmiş, buna 1648'de yapılan Vestfalya Antlaşması son vermeye çalışılmıştır.

Vestfalya Antlaşması, ülkeler içindeki din siyasetini siyasi otoriteye teslim etmiştir. Bu bir yandan Katolik Kilisesinin siyasetteki rolünü kısıtlamış, diğer yandan da günümüzdeki ulus-devlet sisteminin temellerini atmıştır.

Kilisenin etkisi ve desteğiyle Orta Çağ'da Hristiyan teolojisinden beslenen skolastisizm, düşüncenin sınırlarını belirleyen bir hâkim mentalite hâline gelmiştir.

Bu dönemde bir yandan düşünce ve bilgi dünyası din buyruklarının sınırları içine alınmıştır, diğer yandan da Kilisenin siyasi gücü sayesinde dine hakaret (blasphemy) cezaları ile bu alanda bir baskı ortamı yaratılmıştır.

Ne var ki, 16. yüzyıldan itibaren Kopernik ve Machiavelli gibi etkili teorisyenlerin dinsel düşünce çerçevesini doğa bilimlerinde ve siyaset felsefesinde kırılmaya başlar.

Kopernik'in, Güneş'i gezegenler sisteminin merkezine alan Heliosentrik teorisi Skolastik kozmolojinin Dünya merkezli evren yaklaşımına açıkça ters düşer.

Machiavelli'nin Prens adlı eseriyle çizdiği din dışı siyaset vizyonu ise din kaynaklı sosyal ve siyasi kuralları öncelik olmaktan çıkarır.

Dinin politikada ve bilgi üretiminde etkisini kısıtlama motivasyonunda birleşen Aydınlanma düşünürleri, bu tarihsel bağlama ve entelektüel süreçte yaslanır.

AYDINLANMA'DAN ÖNCE AVRUPA'DA DİN

Aydınlanma düşüncesinin dine yaklaşımını üç temel mesele üzerinden incelemek mümkündür.

Bunlar:

- (1) Tanrı kavramı,
- (2) din ve düşünce ilişkisi,
- (3) dinin toplumdaki işlevi ve rolü tartışmalarıdır.

Aydınlanma'da Tanrı Kavramı Üzerine Tartışmalar Aydınlanma düşünürleri, ilahi güçlerin dünyanın işleyişinin ve doğa kanunlarının izahından ihraç edilmesi gayesinde buluşmakla birlikte ilahi gücün varlığı konusunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir.

Bu görüşlerden en çok öne çıkan ikisi 'yaradancılık' (deizm) ve 'Tanrıtanımazlık' (ateizm) olmuştur. Deist düşünürler, ilahi bir gücün varlığını kabul eder; fakat bu aşkın gücün yaradılış sonrasında evrene ve onun işleyişine müdahale etmediğini öne sürerler.

Ateistler ise ilahi bir gücün varlığını tümünden reddedip doğanın var olmak için bir dış gücün yaratımına ihtiyaç duymadığı fikrini benimserler.

Bu iki görüşün dışında Spinoza, Tanrı ve doğa ayrımını ortadan kaldırdığı varlık anlayışıyla farklı bir yol sunar.

Birbirinden farklı bu üç görüşün ortak noktası, doğanın ve evrenin işleyişine, insan algısını aşan bir ilahi müdahaleyi dışlamaktır.

Aydınlanma'da Din ve Düşünce İlişkisi Aydınlanma düşünürleri, insanın doğayı keşfedebilmesi ve anlayabilmesi için en önemli yetisinin 'akıl' olduğunda ve Bacon'ın ampirik yaklaşımını takiben, doğaya ilişkin bilgiye ulaşmanın tecrübeden geçtiğinde birleşirler.

Düşüncenin ve bilginin, insan aklı ve tecrübesini aşan kaynaklardan arındırılmasını amaçlayan Aydınlanma düşünürleri, dinlerin bu alandaki otoritesini, bir kaynak olarak vahyi, açıklanamayanı açıklamak için mucizelere başvurmayı reddederler.

Örneğin, İngiliz filozof David Hume'a göre "din ve metafizik, gerçek bir Aydınlanma'dan söz edilebilmesi için alev atılıp yakılmaları gereken çerçöp yığınınına, aşılması gereken engeller bütününe" karşılık gelmekteydi.

İnsan aklının dinden kopuşu yalnızca bilginin kaynaklarını tanzim etme zaruretiyle değil, yeni düşüncenin 'ilerleme' hedefli iradesiyle de ilişkilidir.

Yeni düşünce ve bilgi anlayışı, ilkeleri bakımından uyumlu bir bilgi inşa ve düşünce oluşturma süreci öngörüyor; din-temelli düşünce anlayışı ise bu hedeflerle uyum sağlamıyordu.

Aydınlanma'da Din ve Toplum İlişkisi Aydınlanma düşüncesinin, dinin toplumdaki rolüne ve yerine dair yaklaşımı o kadar net değildir.

Bu durumun başlıca iki nedeni vardır:

- Radikal Aydınlanma ve ılımlı Aydınlanma arasındaki fark
- Dinin, özgür düşünceyi kısıtlayıcı etkisinin dışında, toplumun düzenlenmesindeki işlevine dönük tartışmalar.

Düşünce tarihçisi Israel'e göre, Aydınlanma akımı içinde iki ana alt gelenekten söz etmek mümkündür. Bunlar: radikaller ve ılımlılardır.

Radikaller dinle ilişkilerinden daha tavizsizlerdir.

Dinle ve din kurumlarıyla ilişkisi açıkça bir düşmanlık biçiminde tezahür eden radikallerin bu tutumu, Hristiyanlığa mahsus ve onunla başlayan bir sürece dayanmaz.

Radikal Aydınlanmacılar için din, baskıya dayalı toplumsal düzendeki ortaklık rolü nedeniyle çok daha uzun soluklu bir problemdir.

Avrupa tarihi ve bahsettiğimiz bağlam çerçevesinde bu tutum, 'antiklerikalizm' adı verilen bir siyasi yaklaşımda karşılık bulmuştur.

Dinî kurumların ve ruhban sınıfının siyasi alandaki etkisine ve ayrıcalığına karşı çıkmak biçiminde özetlenebilecek bu görüş, siyasi sekülerleşme açısından önem taşımaktadır Aydınlanma düşünürlerinin bir kısmı için – Voltaire gibi kimi Kilise karşıtları da dâhil olmak üzere- var olmaya devam edecek dinin toplumdaki yerini tayin etmek önemli bir mesele olmuştur.

Dinin yerini toplumsal düzeni sağlayacak biçimde belirlemeye yönelik iki çözüm yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Dinin toplumdaki yerinin ne olacağı konusundaki tartışmanın ilk meselesi, dinin toplum için gerekli olup olmadığıdır.

La Mettrie gibi bazı materyalist düşünürlere göre ateist bir toplum mümkündür ve tercih edilmelidir. Buna karşılık Voltaire gibi bazı düşünürlere göre ise din topluma bir norm dizgesi sunar ve bu işlev ikame edilemez.

Bu durumda dinin toplum içinde nasıl yaşanacağı, yanıt bekleyen ikinci sorudur.

Voltaire'in önerisi, ilkeleri ve inanç esasları insanın ortak paydası olan akıl tarafından belirlenmiş; mevcut dinlerin tartışmalı hurafelerinden ve mucizelerinden yoksun; tüm insanlığı birleştirebilecek bir 'doğal din'dir. Buna karşılık Locke'un çözümü ise 'inanç özgürlüğü'nün sağlanmasıdır.

Çağdaş siyaset düşüncesinde ve politik kurumların sekülerleşmesinde büyük etkisi olan bu görüşün iki vechesi vardır.

Bir yandan, siyasi otorite sahipleri -yani hükümetler- din alanına karışmamalı ve 'doğru bir dini zorla kabul ettirmeye kalkmamalı; diğer yandan, bireyler ve inanç grupları farklı inanışlara tolerans göstermeli ve çeşitliliği kabullenmelidir.

AYDINLANMA VE DEVLET

Aydınlanma’da devletin neredeyse bütün tartışmalarda merkezî bir konumda olmasının başlıca üç nedeni bulunmaktadır: İlk etmen olarak Aydınlanma’yı önceleyen ve yaygın bir kanaate göre Aydınlanma’nın tohumlarını içinde barındıran Rönesans ve Reform hareketlerinin etkisinden söz etmek gerekir. İkinci olarak ise, Aydınlanma’da sözü edilen devlet olgusunu anlayabilmek için olmazsa olmaz bir kavram olan egemenlik kavramının ortaya çıkışına bakmamız gerekmektedir. Bu kavrama uğramadan Aydınlanma düşünürlerinin devletten bahsederken zihinlerinde nasıl bir şey canlandırdıklarını anlamak mümkün değildir. Üçüncü olarak da Aydınlanma’nın sosyo-politik değişim konusundaki tavrını betimlemek için kullandığımız siyasal belirlemcilik anlayışından bahsedilmelidir.

AYDINLANMA’DA DEVLET TARTIŞMASI NEDEN ÇOK ÖNEMLİYDİ?

Rönesans’ın Etkisi Rönesans’ın etkisi, Rönesans sözcüğünün kelime anlamında gizlidir.

Bilindiği üzere “yeniden doğuş” anlamına gelen bu sözcüğün anlattığı yeniden doğuş hikâyesi insanın, insana duyulan güvenin, toplumsal ve siyasal yaşama dair düşünme eyleminin insanın iyiliği ve mutluluğunu merkeze alması gerektiği fikrinin yeniden doğuşudur.

Bu nedenle, takip eden iki yüzyılda da bahsedilen bu öncelikler bağlamında devletin rolünün ne olduğu ve devletin hangi ilkeler doğrultusunda ve hangi değerler temelinde yapılması gerektiği kaçınılmaz olarak bir kez daha entelektüel tartışmaların en önemli gündem maddeleri arasına girmiştir.

Reform’un Etkisi Reform’un en önemli etkisi ise literatürde sekülerizm ve laiklik olarak iki farklı kavramla ifade edilen ilkenin doğuşudur.

Bu kavram, özünde ve en basit anlatımıyla devlet işlerinin dinden bağımsız olması anlamını taşır.

Devletin alanı, işlevi, yapısı, ilkeleri ve politikaları konuşulurken dinden referanslar aramamak, bunları dine dayandırmamak, başka bir ifadeyle, dinden icazet almamak anlamlarını taşır.

Fransız Aydınlanması buna din alanının devletin kontrolü ve denetimi altında olması gerektiği düşüncesini de eklemiştir.

Aydınlanma’nın Esas Aldığı Modern Devlet Anlayışının Doğuşu: Bodin, Hobbes ve “Egemenlik”

Luther’in devlet kavramının düşünülmesiyle ilgili olarak yaptığı ve devleti yönetme hakkının tek sahibi kılan teorik manevranın üstüne bu mutlak, bölünmez ve sürekli egemenlik anlayışını eklediğimizde Aydınlanma’daki devlet anlayışına varmak için atmamız gereken son bir adım kalmış bulunmaktadır.

Bu da devleti Tanrı tarafından yaratılmış ve insanlığa, bu dünyaya gönderilmiş bir varlık olarak görmekten onu insan eliyle yaratılmış bir varlık olarak görmeye geçişi incelemektir.

Bu geçiş ise toplumsal sözleşme teorisinin ortaya çıkışına, yani Thomas Hobbes’un devlet teorisine tekabül etmektedir.

Hobbes’un kavramsallaştırdığı bu devlet, tıpkı Bodin’in dediği gibi, mutlak, bölünmez ve sürekli bir egemenliğe sahiptir. Yönetme hakkı onundur ve kendisi sonsuz bir itaatin yöneleceği makamdır.

Egemenliğini Tanrı’dan değil toplumsal sözleşmeden almaktadır.

Onun üzerinde başka herhangi bir otorite yoktur.

İşte bu şekilde, egemenliği de resme dâhil ederek Aydınlanmanın devlet anlayışının bütün taşıyıcı sütunlarını kurmuş oluyoruz.

Siyasal Belirlemcilik Siyasal belirlemcilik ise ekonomik, kültürel, toplumsal ve bireysel yaşamların toplumun siyasal yapısına göre şekillendiğini öne süren yaklaşımdır.

Ve bu yaklaşım Aydınlanma’da çok bariz biçimde neredeyse tüm düşünürlerde gözlemlenmektedir.

Bu bakış açısının en güzel özetini Aydınlanma’nın simge isimlerinden Rousseau İtiraflar kitabında şu şekilde vermektedir: “Görmüştüm ki her şey temelinde siyasete dayanıyordu ve nasıl davranılırsa davranılsın, her halk yönetiminin niteliği onu ne yapıyorsa ancak o olabilirdi.

Böylece, mümkün olan en iyi yönetime ilişkin o büyük sorun bana şu soruya dönüşmüş gibi geliyordu: En erdemli, en bilgili, en akıllı, kısacası bu kelimeyi en geniş anlamında ele alma koşuluyla, en iyi halkı meydana getirmeye özgü yönetimin niteliği nedir?” İşte esas soru Aydınlanma’da bu şekilde formüle edilmiş oluyordu.

Yönetim erdemli ise halk da erdemli olacaktı, yönetim bilgili ise halk da bilgili olacaktı, yönetim akıllı ise halk da akıllı olacaktı.

Yani yönetim “iyi” ise halk da “iyi” olacaktı.

O zaman erdemli, bilgili, akıllı, iyi bir devlet kurmak gerekiyordu.

Peki bu nasıl olacaktı? Böyle bir devletin nasıl bir kurulabileceğine dair tartışma, yukarıda gördüğümüz duraklardan geçilmeden, devleti, üzerinde başka bir otorite bulunmayan en üstün otorite kaynağı olarak düşünmeye başlamadan anlamlı olabilecek bir tartışma değildir. O nedenle o arka planla birlikte değerlendirilmesi gerekir.

AYDINLANMA DÜŞÜNÜRLERİNDE “NASIL BİR DEVLET?” SORUSUNUN ELE ALINIŞI
Bu sorunun Aydınlanma’da ele alınışının genel görünümüne baktığımızda aslında ortak olarak hepsinde bu “iyi” devletin en önemli özelliği olarak aynı hususun vurgulandığını görürüz: keyfilikten uzak olmak.

Keyfî yönetim, hepsi için bir devletin Rousseau’ya atıfla yukarıda sıraladığımız sıfatların hiçbirini taşımaması anlamına gelmektedir.

Bu devletin kurumsal yapısı nasıl olmalıdır? Bu devletin yasaları kimler tarafından yapılmalıdır? Nasıl yapılmalıdır? Yasaların meşruiyeti nasıl sağlanmalıdır? Bu sorular, Aydınlanma’nın üç önemli düşünürü olan John Locke, Baron de Montesquieu ve Jean Jacques Rousseau’nun da çokça uğraştığı sorular olduğundan onların yanıtları arasında bir yolculuk bizim için epey öğretici olacaktır. John Locke Keyfilik’in önlenmesi, bunun hiç kimse üzerinde hiç kimsenin sahip olmadığı bir hak olarak belirlenmesi Locke’un en önemli meselesinin keyfî yönetimlerin nasıl engelleneceği sorusu olmasına neden olmuştur.

Ona göre bunun en temelde iki yolu bulunmaktadır: Birincisi, devletin yasalarının doğal yasanın dışına asla çıkmaması, yasaların bu saikle yapılmasıdır.

Aydınlanma’nın ruhuna uygun olarak Locke işte burada insan aklına ve onun doğru ile yanlış ayırt edebilme potansiyeline güvenmektedir.

İkincisi, ki bu Locke’un siyasal düşünceye çok önemli katkılarından bir diğeridir, yasama ve yürütmenin (ve Locke adını bu şekilde koyuyor olmasa da, yargının) birbirinden ayrılmasıdır. Yasaları yapma, yasaları yürürlüğe koyma ve bu süreçlerde ortaya çıkan uyuşmazlıkları çözme yetkilerinin her biri üzerinde özenle duran Locke bu yetkilerin asla aynı ellerde toplanmaması gerektiğini savunur.

O derece ki, ona göre yasaları yapan heyet/meclis işi bittikten sonra dağılmalıdır, kendini fesh etmelidir.

Bunu söylerken Locke’un endişesi kuralları kendilerinin yapmış olmasının bu kişilerin kendilerini o kurullarla bağlı hissetmemeleri ihtimalidir.

Bütün bu önlemlerle Locke, kendi ifadesiyle bir tiranlığın nasıl engellenebileceğini tartışmaktadır. Kendisi burada yine Hobbes’tan ayrılarak çok önemli bir noktaya parmak basmaktadır.

Locke, insanların zorbalaşmış bir yönetime direnme, isyan etme ve onu devirme hakları olduğunu savunur.

Onun farkı, buna şunu da eklemesidir: İnsanların yalnızca tiranı devirme hakkı yoktur, daha da önemlisi bir yönetimin tiranlaşmasını önleme hakları vardır. Locke’un yaptığı tanıma göre “tiranlılık, hiç kimsenin üzerinde bir hakka sahip olmadığı, hakkın ötesinde iktidar kullanımınıdır.

Birinin kendi ellerinde olan iktidarı, iktidar altında bulunanların yararı için değil ama kendi özel, farklılaşmış çıkarı için kullanımınıdır.”

Bu nedenle, “yönetici yetkilendirilmiş bile olsa yasa yerine kendi iradesini kural yaparsa, yöneticinin emir ve eylemleri ... kendi ihtiras, hınç ve açgözlülüğünün ya da diğer çarpık tutkularının tatmin edilmesine yönelikse tiranlılık söz konusudur.”

Baron de Montesquieu (1689-1755) Montesquieu de tıpkı Locke gibi Aydınlanma ruhuna uygun şekilde özgürlük- tiranlılık gerilimiyle derinlemesine meşgul olan, bu bağlamda bir devlet kavramsallaştırması ortaya koyan bir Aydınlanma düşünürüdür.

O da tiranlılığı, keyfî yönetimi çölde yolunu bulmaya çalışmaya benzetir.

Yasalara canı isterse uyan istemezse uymayan, istediği zaman onları istediği şekilde değiştiren bir yöneticinin iktidarı altında yaşamayı çölün sık sık çıkan fırtınalarla sürekli değişen topografyasına benzetir.

Bu, korkunç bir karanlıktır ona göre.

Peki, bu durum nasıl engellenebilir? Böyle bir tehlike nasıl bertaraf edilebilir? Montesquieu’nün bu konularla meşguliyetini yine Aydınlanma’nın siyasal belirlenimciliği çerçevesinde düşünürsek daha iyi anlarız.

Aydınlanma düşüncesinin merkezinde siyasal yapının, kurumların, siyasal alanın organize oluş biçiminin hayatın diğer alanlarını doğrudan etkilediği, hatta oralarda yansımaları bulduğu fikri yer alıyordu.

Kısaca, devlet nasılsa halk ve toplum da öyle olacaktı.

O zaman iyi bir devlet kurmak gerekiyordu.

Ama nasıl? Montesquieu’nün düşüncesi de tiranlılığı bu “iyi devlet” olma halinin tamamen dışında tutar. Tiranlılık ona göre toplumun bütün üyelerini iktidar sahipleri karşısında eşitleyen bir yönetimdir.

Toplumsal konumu, maddi gücü hangi düzeyde olursa olsun tiran karşısında herkes eşittir. Çünkü bu durumda herkes köledir.

Yani, özgürlükçü olmayan bir yönetim, özgürlüğü olmayan bir halk yaratır, kölelerden oluşan bir halk. İyi bir devlet ise iyi bir toplum, iyi bir insan yaratacağı için devletin iyi tasarlanması gerekmektedir. Montesquieu bu görevin “yurttaşlık erdemi”yle, “kamusal ruh”la bağlantılı olduğunu altını çizer. Ancak “erdemli yurttaşlar” Klasik Çağ’da, özellikle Antik Yunan şehir devletlerinde ve Roma Cumhuriyeti Dönemi’nde son örnekleri görülmüş bir daha da eşine rastlanmamış bir kategoridir ona göre.

O zaman, artık böyle bir referans noktası ya da böyle bir özne olmadığına göre iyi bir devlet örgütlenmesi başka bir metotla mümkün olabilir: iyi ve doğru yasalarla.

İşte bu noktada Montesquieu’nün ünlü kavramı “yasaların ruhu”na gelmiş oluyoruz.

Bu kavramı Montesquieu iyi ve doğru yasaların (ki bunlar iyi ve doğru bir toplum yaratacaktır) nasıl olması gerektiğini tartışırken geliştirmiştir ve kendisi bunu şu şekilde ifade eder: “Yasalar ülkenin coğrafi konumuna, soğuk, sıcak ya da ılıman oluşuna, toprağın niteliğine, engebelerine, büyüklüğüne, halkın yaşama biçimine, çiftçi, avcı ya da çoban oluşuna, anyasanın dayanabileceği özgürlük derecesine, halkın dinine, eğilimlerine, zenginlik düzeyine, sayısına, ticaret hayatına, örf ve adetlerine uygun olmalıdır... Bunların tümü birlikte ‘yasaların ruhu’ denilen şeyi meydana getirir.”

Jean Jacques Rousseau Rousseau, Fransız Devrimi sırasında ve devrimin radikalleştiği Jakobenler Dönemi’nde en çok ismi anılan ve fikirlerine en çok gönderme yapılan Aydınlanma düşünürlerinin başında gelmektedir.

Dolayısıyla, onun devlet teorisinin Aydınlanmacı devlet anlayışını anlamak bakımından özellikle önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Rousseau peşine düştüğü soruyu şöyle şekillendirir: Zincirlerimizi nasıl meşrulaştırabiliriz? Bizi bağlayan kurullarla yaşarken aynı zamanda özgür hissetmek/olmak mümkün müdür? İşte Rousseau için devletin tanımı da tam olarak budur aslında.

Yani, insanların hem özgür hem de birbirine bağlı olmalarının simgesi, ifadesi ya da bu idealin somutlaşmış biçimi.

O zaman soru şuna dönüşmektedir: Böyle bir devlet mümkün müdür? Nasıl? Bu soru ise bizi Rousseau’nun yurttaş kavramına ve özgürlük tartışmasına taşır.

Rousseau da - yukarıda başka benzerlerini gördüğümüz biçimde- devletin temel yönetim ilkesinin ortak iyi olması gerektiğini düşünmektedir.

Devletin var oluş nedeni ortak iyinin vuku bulmasıdır.

Bunun yolu bu devletin yasalarının doğrudan doğruya bu yasalarla yönetilecek olanlar tarafından yapılmasıdır.

Bu noktada Rousseau yurttaş ile uyruk arasında bir ayrım yapar.

Çünkü, yaşadığı dönem itibariyle de çıkar olgusunun ne kadar merkezde olduğunu farkındadır.

Fakat ona göre mutlaka bu özel çıkarların devlet işlerine sirayet etmemesi sağlanmalıdır.

Bu durumda yurttaşlar, yurttaş kimlikleriyle eyleyen, yani yasaları yaparken yalnız ama yalnız ortak iyiyi düşünerek hareket etmek zorundadır.

Rousseau hiçbir şekilde bireysel meselelerin yasamanın konusu olmadığını ve olmayacağını söyler.

Yasalar, ortak irademizin zabıtlarından başka bir şey değildir.

Yasaları yaparken bu şekilde hareket eden yurttaşlar, adaletli yasalar yapmış olacaklar, aslında

Rousseau’ya göre bu durumda yasaların adaletli olup olmadığını tartışmaya gerek kalmayacaktır.

Çünkü Rousseau’nun kendi ifadesiyle “kimsenin kendisine karşı adaletsiz olması mümkün değildir.”

Bu durumda işte, Rousseau’nun meşhur özgürlük tanımına varmış oluruz: Bu şekilde yapmış olduğumuz yasalara itaat etmek özgürlüğün ta kendisidir.

Bu özgürlük anlayışını daha iyi anlayabilmek için Rousseau’nun özgürlüğü eşitlikle birlikte ele aldığını hatırlamamız gerekir.

Eşitsizliklerin had safhada olduğu bir toplumda hiç kimse -ister zengin ister yoksul ister aristokrat ister köylü- özgür değildir, olamaz.

Rousseau devleti işte özgürlükle eşitlik arasında kurduğu bu denkleme yerleştirir. Ona göre toplumda

hiç kimsenin hiç kimseye tabi olmaması ancak şu şekilde mümkündür: herkes aynı

yere/mercie/makama tabi olursa.

Yani devlete ve onun yasalarına.

Bir adım geri giderek yasaları yapanların da onlara itaat edecek olanların aynı kişiler olduğunu

hatırlarsak ve yasaların ortak iyinin ifadesi olduğunu hatırlarsak, bunlara uymanın neden özgürlük

olacağı biraz daha netlik kazanır.

İşte devlet bu anlamda özgürlüğün sembolüdür Rousseau’ya göre.

Aydınlanma Dönemi ve Uluslararası İlişkilere Etkileri Aydınlanma Dönemi düşünürleri esasen siyaset bilimini yeniden şekillendiren ve pek çok ülkede iç siyaseti doğrudan etkileyen çalışmalar yapmış olsalar da, bu dönemde verilen eserlerin çoğunluğu doğrudan ya da dolaylı bir şekilde uluslararası ilişkiler disiplini de etkilemiştir.

İnsan doğasıyla ilgili analizler, bireylerin siyasi aktörleri ve kurumları etkileyebilme ve değiştirebilme gücünü ele alan çalışmalar, savaş ve barış üzerine kaleme alınan eserler, güvenlik ikileminin nasıl yönetileceğini ele alan analizler; uluslararası sistemle ilgili çalışmalara yön vermiştir.

Güvenlik ikilemi kavramı, her bir devletin kendi güvenliğini sağlamaya çalışırken, sistemdeki diğer devletler tarafından tehdit olarak algılandığını ifade eder.

Örneğin, Türkiye'nin kendisini daha fazla güvende hissetmek ve olası tehditleri bertaraf edebilmek için daha fazla silahlanması, komşu ülke Yunanistan tarafından tehdit olarak algılanabilecektir.

Aydınlanma Dönemi felsefecilerinin bir kısmı, bu sorunun nasıl bertaraf edilebileceği ya da hafifletilebileceği konusuna vurgu yapmıştır.

Aydınlanma Dönemi düşünürleri insanın aklına dayanarak içinde yaşadığı sosyal ve siyasal ortamı değiştirebileceğini vurgulamışlardır.

Pozitivist yaklaşıma inanan 18. yüzyılın felsefecileri, Newtoncu bilim anlayışından esinlenerek toplumsal olayların da aynı doğa olayları gibi kurallarının olduğunu ve bunların aklını kullanan insan tarafından bilimsel yöntemlerle keşfedilebileceğini vurgulamışlardır.

Bu dönem düşünürlerinin önemli bir kısmı esasen siyaset bilimi üzerine odaklanmışken, azımsanmayacak bir kısmı da uluslararası ilişkiler alanına ya doğrudan ya da dolaylı olarak değinmişlerdir.

Aralarında farklı görüşler ortaya çıkmış olsa da uluslararası hukuk, demokrasi-barış ilişkisi, uluslararası ticaretin etkisi gibi konularda özgün fikirler ortaya koymuşlardır.

Uluslararası hukukun önemini vurgulayan Aydınlanma Dönemi düşünürleri, Uluslararası ilişkiler kuramlarının gelişim süreçlerini etkilemişlerdir.

İdealistler, liberaller, İngiliz okulu ve inşacı teori, devletlerin uzun vadeli çıkarlarını düşünerek iş birliğine ve uzlaşmaya eğilimli olacaklarını savunmuşlar ve devletlerin uluslararası hukuka uygun davranmayı ulusal çıkarlarına uygun bulacaklarını savunmuşlardır.

Dolayısıyla, Aydınlanma Dönemi'ndeki bazı düşünürlerin uluslararası hukukun önemine yaptıkları vurgu, uluslararası ilişkiler kuramlarının evrimine de etki yapmıştır.

Realizm Realist Kuram'a göre uluslararası ilişkilerin belirleyici özelliği anarşik yapıydı.

Burada "anarşi" kavramıyla kastedilen, uluslararası politikada devletlerin otoritesinin üstünde başka bir yapı olmamasıydı.

Devletlerin anarşiyi aşması mümkün değildi.

Her bir devlet diğerleriyle ilişki geliştirirken "güç" odaklı politikalar izlemekte ve bencil çıkarlarının peşinde koşmaktaydı.

Bunun sonucu olarak uluslararası ilişkiler esasen kalıcı dostlukların ve düşmanlıkların olmadığı, çatışmaların ve savaşların doğal bir durum olarak kabul edildiği bir durumu yansıtmaktaydı.

Bu düşünce yapısı Aydınlanma Dönemi genel anlayışına taban tabana zıt gözükse de aslında o dönemde de bu fikirlerin öncülleri bulunmaktaydı.

İngiliz felsefeci Thomas Hobbes'a göre bireyler doğa hâlimden kurtulabilmek için devleti (Leviathan) oluşturmuştu ancak uluslararası sistemde devletler arası ilişkiler doğa hâlini andırıyor olsa da ortak bir yapı oluşturulmamaktaydı çünkü uluslararası ilişkilerdeki bu durum tahammül edilebilir bir durumdu.

İnşacılık ve Eleştirel Teoriler Aydınlanma Dönemi etkilerini sadece idealizm, realizm ve davranışsalcılık gibi geleneksel kuramlarda değil, aynı zamanda inşacılık ve eleştirel teoriler gibi yeni ve alternatif kuramlarda da görmek mümkündür.

Örneğin Kant, bir yandan idealizmin öncülerinden biri olarak kabul edilirken, öte yandan inşacılığın ve Eleştirel Kuram'ın da kurucu isimlerinden biri olarak nitelenebilir.

Kant'a göre dünyayla ilgili algıladığımız tüm bilgiler aslında subjektif bilgilerdir ve ancak insan bilincinin algılamalarına göre şekillenmektedir.

İnsanın algılamalarının dışında objektif bir gerçeklik yoktur.

Öte yandan, Frankfurt Okulu'nun kurucu felsefesi, tam da Aydınlanma düşüncesinin reddine dayalıydı.

Adorno ve Horkheimer'ın birlikte kaleme aldıkları Aydınlanma'nın Diyalektiği kitabı, bunun iyi bir örneğiydi.

Frankfurt Okulu'nun ortaya çıktığı 1920'ler ve 1930'lar Avrupa'sı, bir yandan kapitalizmin getirdiği tüm sorunları yaşamaya devam etmekle kalmıyor, üstelik aynı zamanda faşizmin de pençesine yakalanıyordu.

Modernite teknik anlamda ilerlemeyi getirmişti ancak aynı şeyi sosyal yaşam ve siyasal sistemler için söylemek mümkün değildi.

Fen bilimlerinde yaşanan gelişmeler sonucu ortaya pek çok yeni icat çıkmıştı, ancak bu durum İkinci Dünya Savaşı sırasında 50 milyondan fazla insanın hayatını kaybetmesini engelleyememişti.

Aksine, modernitenin ürünü olan gelişmiş savaş uçakları bu büyük trajedinin başlıca sorumlularından biri olmuştu.

Dolayısıyla, modernitenin ve pozitivist anlayışın insanlığı sürekli ileriye götüreceğini düşünmek sadece bir illüzyondur.

Son dönemlerde de bazı Aydınlanma felsefecilerinin uluslararası ilişkiler konusunda yazdıkları daha derinlemesine ele alınmakta, bazılarının düşünceleri ise yeniden yorumlanmaktadır.

Bazı düşünürler ise Kant örneğinde olduğu gibi hem İdealizm hem İnşacılık hem de Postpozitivist Kuramlar tarafından öncül olarak kabul edilmektedir.

Dolayısıyla, Aydınlanma, uluslararası ilişkiler çalışanları söz konusu tarihsel süreçten ne anlıyorsa o şekilde disiplini etkilemektedir.

Bir başka deyişle, aynı düşünürün çalışmalarındaki farklı unsurlar farklı kuramcılar tarafından vurgulanmaktadır.

Aydınlanma'nın Uluslararası İlişkiler Disiplinine Etkileri Son dönemde uluslararası ilişkiler alanına Aydınlanma felsefesinin etkileri ele alındığında üç tür çalışmadan bahsedilebilir: İlki, daha önce üzerinde fazla durulmayan düşünürlerin çalışmalarına odaklanması, ikincisi bazı düşünürlerin çalışmalarına farklı ve daha eleştirel perspektiften yaklaşılması, üçüncüsü de mevcut küresel gelişmelerin 18. yüzyıl siyaset felsefesi bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesi.

Son kategoriye giren çalışmalara örnek olarak Arap Baharı olaylarının bu perspektiften değerlendirilmesi verilebilir.

Ama her hâlükârda Aydınlanma Dönemi incelenmeden uluslararası ilişkiler disiplininin gelişimini açıklamak ve anlamak mümkün değildir.

Karaoğlu'nun vurguladığı gibi bugüne kadar uluslararası ilişkiler disiplini çalışanları, alanın temellerini oluşturan siyaset teorisine nadiren değinmişlerdir, oysa ki bu konuda daha yapılması gereken epeyce çalışma bulunmaktadır.

İster idealizm, realizm, davranışsalcılık gibi rasyonel kuramlar isterse inşacılık ve postpozitivizm gibi alternatif kuramlar olsun, hiçbir uluslararası ilişkiler teorisini felsefi kökenlerine inmeden anlamak mümkün değildir.

Aydınlanma Dönemi düşünürleri sadece uluslararası ilişkiler disiplininin temellerini atmakla kalmamış, aynı zamanda onun daha da ileri gitmesine katkı sağlamıştır.

Ayrıca, Aydınlanma dönemi fikirlerinin dünyanın diğer bölgelerindeki fikirlerle etkileşimi de daha fazla analiz edilmesi gerekmektedir.

GİRİŞ

Aydınlanma düşüncesi ve devrim olgusu, Avrupa tarihinin dönüm noktalarını oluşturan birbirleriyle ilişkili iki önemli hareket ve tarihsel süreçlerdir.

Bu hareket ve tarihsel süreçler, sadece gerçekleştikleri 18. yüzyılda değil, aynı zamanda günümüzdeki birçok tartışmayla ilişkili olması bakımından önemlidir.

Bu çalışma üç ana başlıktan oluşmaktadır: Devrim kavramı ve türleri, tarihsel süreçler içerisinde devrimler ve devrimlerin Aydınlanma düşüncesi ile kuramsal ve düşünsel bağlantıları.

DEVİRİM KAVRAMI ve TÜRLERİ

Devrim Türleri Devrim, toplumsal yaşamın bir alanında hızlı ve köklü değişim anlamına gelmektedir. “Endüstri Devrimi”, “Kültür Devrimi” gibi çok çeşitli devrim türleri olmakla birlikte, Aydınlanma düşüncesi temel olarak düşünsel ve siyasal alandaki devrimlerle ilişkilidir.

Aydınlanma felsefesinin düşünsel öncülü, 16. yüzyılda ortaya çıkan ve sonraki yüzyılda da devam eden “Bilim Devrimi”dir.

Bilim Devrimi ile toplumun doğaya dair bilgi edinme yöntemi kökünden değişmiştir.

Bilimsel Devrim’den etkilenen Aydınlanma düşüncesi, kendisiyle dönemdaş ya da kendisinden sonraki siyasal devrimler üzerinde çok etkili olmuştur.

Dolayısıyla Aydınlanma ile devrim arasındaki ilişki temel olarak siyasal devrimleri kapsamaktadır.

Siyasal Devrim 1789 Fransız Devrimi ile bugünkü anlamını kazanan siyasal devrim, eski siyasal sistemin hızlı ve köklü bir şekilde değiştiği ancak siyasal düzeydeki değişimin sosyoekonomik sonuçlar da doğurduğu tarihsel süreçlere denir.

Devrimler, daha yavaş ve tedrici bir değişim anlamına gelen “evrim”den daha hızlı, radikal ve çoğu zaman şiddet içeren bir değişime işaret etmeleriyle ayrışır.

Devrimler, geniş katılımı halk hareketlerine dayanmalarıyla darbelerden ayrılırlar.

Çünkü darbeler de siyasal sistemin hızlı ve köklü değişimini içerebilmekle birlikte devrimlerden farklı olarak ordu ve bürokrasi içerisindeki dar bir grup tarafından gerçekleştirilirler.

Ayrıca darbeler çoğu zamana devrimler kadar geniş çaplı siyasal ve sosyoekonomik değişimlere yol açmazlar.

Bununla birlikte devrimler sadece “halk isyanı” ve “ayaklanma” da değildir çünkü bunlardan farklı olarak siyasal ve sosyoekonomik yapının köklü dönüşümüne yol açarlar.

Şiddet eylemleri içermeleri, meşruiyet krizlerinde ortaya çıkmaları ve ilk ortaya çıktıklarında genelde “yasa dışı” olarak görülmeleri devrimlerin diğer nitelikleridir.

TARİHSEL SÜREÇLER

Aydınlanma Çağı adı verilen 17. yüzyılın sonundan 18. yüzyılın sonuna kadar süren dönemde, özellikle ticari kapitalist ekonominin geliştiği ülkelerde birçok siyasal devrim yaşandığı gözlemlenmiştir.

Bu devrimlerden en önemlileri şunlardır:

- 1688 İngiliz Devrimi
- 1776 Amerikan Devrimi
- 1789 Fransız Devrimi Aydınlanma Çağı Devrimleri İngiltere’de 17. yüzyılın ortasında genelde aristokratlar ve tüccarların oluşturduğu Parlamento ile Kral arasında özellikle vergi toplama üzerinden başlayan iç savaş, çeşitli aşamalar sonunda 1688 yılında, Kral’ın yetkilerinin anayasa ve Parlamento tarafından sınırlandırıldığı bir meşruteli ya da anayasal monarşi rejimi kurulmasıyla sonuçlanmıştır. 1760’larda, o dönemde Britanya’nın sömürgesi olan “On Üç Koloni”, haksız vergi toplama teşebbüslerine isyan etmiş, 1775-1783 arasında kapsayan bir bağımsızlık savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri isimli cumhuriyet ile yönetilen bağımsız bir devlet kurmuştur. 1789 yılında Fransa’da, Kral XVI. Louis’in vergi toplama kararı çıkartabilmek için toplanmasına karar verdiği Tabakalar Meclisi, bu gündemin dışına çıkarak Kral’dan anayasa ilan etmesini talep etmiştir.

Sonuçta bu süreç, halkın da geniş katılımıyla, 1789 yılında bir anayasal monarşi, 1792 yılında ise bir cumhuriyet kurulmasıyla sonlanmıştır.

Ancak Fransa’daki bu devrimci süreç sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Fransız Devrimi, Aydınlanma Çağı dönemindeki devrimlerin en bilinen örneğidir.

Aydınlanma’nın ana merkezleri olarak görülebilecek olan İngiltere, Amerika ve özellikle Fransa’da aynı zaman siyasal devrimlerin gerçekleşmesi bir tesadüf değildir.

Aydınlanma düşüncesi ile devrimler arasında bir ilişki vardır. Söz konusu ilişkinin varlığı, Aydınlanma döneminin önde gelen düşünürlerinin aynı zamanda devrimlerde önemli rol oynayan isimler de olmalarından anlaşılabilir.

Diğer Devrimci Süreçler Aydınlanma Çağı'ndaki devrimlere ek olarak Aydınlanma Çağı sonrasındaki devrim ya da devrim benzeri süreçlerde de, örneğin uluslaşma süreçlerinde ya da sosyalist devrimlerde, Aydınlanma düşüncesinin izlerini gözlemlemek mümkündür.

Genel olarak siyasal devrimler ile Aydınlanma düşüncesi arasında pozitif bir ilişki olsa da dinî içerikli devrimler, örneğin İran İslam Devrimi, bunun bir zorunluluk olmadığını bize göstermektedir.

KURAMSAL BAĞLANTILAR

Tüccar Sınıfının Rolü ve Nedensellik Bilimsel Devrim, Aydınlanma Çağı ve sonrasındaki siyasal devrimleri, Batı Avrupa'da 16. yüzyıldan beri gelişen ticari canlanma ve bu ticari canlanmanın toplumsal yapıda ortaya çıkardığı "tüccar sınıfı"ndan (ya da "burjuvazi"den) ayrı düşünemeyiz. Ortaya çıkan yeni tüccar sınıfı, kilise düşüncesinden bağımsız yeni yeni düşünce biçimlerinin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir.

Bunu yaparken, siyasal yönetimin nasıl olması gerektiğine dair o döneme kadarki yerleşik fikirleri de sorgulamıştır.

Bu noktada, Avrupa'daki ticari canlanmanın Aydınlanma düşüncesinin doğmasında etkili olduğu, Aydınlanma düşüncesinin de siyasal devrimlerin fikri altyapısını hazırladığı şeklinde bir nedensellik ileri sürülebilir.

Devrimler İle Gerçekleşenler Siyasal devrimler de o döneme değin sadece düşünsel düzeyde ifade edilen birçok Aydınlanma'ya dair fikrin, toplumsal yaşamda somut olarak hayata geçmesini sağlamıştır.

Bu bağlamda, Aydınlanma düşüncesi ve siyasal devrimler arasında karşılıklı bir etkileşimin olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Aydınlanma düşüncesi ile ortaya çıkan ve siyasal devrimlerle hayata geçirilen fikirlerden biri, toplumsal yaşamın "verili" olmadığı, akıl ve gözlem yoluyla onu kavrayıp dönüştürülmesinin mümkün olduğudur.

Bu şekilde "toplumsal ve siyasal değişme" denilen olgu ve bu olguyu inceleyen sosyal bilimler ortaya çıkmıştır.

Bu düşünce aynı zamanda toplumsal yaşamın iradi çabalarla değiştirilebileceği ve onun her ideolojide farklı tanımlanan bir "iyi" doğrultusunda değiştirilebileceği fikrini getirmiştir.

Siyasal devrimlerle somutlaşan diğer bir önemli düşünce siyasal yönetimin meşru kaynağının değişmesi gerektiğidir.

O döneme kadar "kralların kutsal hakkı" adı altında meşruiyetini tanrısal bir güçten alan krallar, meşru yönetimin artık ilahi bir güç değil de "halk" olarak tanımlanması sonucu iktidarlarının sınırlandırılması kabul etmek zorunda kalmışlardır.

"Meşruiyetin kaynağı halktır" düşüncesi "toplumsal sözleşme" doktrini ile doğrudan bağlantılıdır.

John Locke, Jean Jacques Rousseau gibi Aydınlanma düşünürleri "devlet" ilahi ve aşkın bir olgu değil toplumdaki bireyler arasında yapıldığı varsayılan bir sözleşmenin sonucu olarak tanımlamışlardır.

Siyasal meşruluk ve devletin temeli üzerine düşüncelerin değişmesi, siyasal devrimlerle beraber parlamento ya da meclislerin açılmasını beraberinde getirmiştir.

Aydınlanma ile ortaya çıkan ve siyasal devrimlerle büyük oranda hayata geçirilen diğer düşünce tüm insanların eşit hak ve sorumluluklara sahip olduklarıdır.

Bu bakımdan tüm devrimlerde "İnsan ve Yurttaş Hakları" bildirileri ilan edilmiştir.

Düşünsel düzeyde kilise ile açık bir kavga hâlinde olan Aydınlanma düşünürleri siyasal devrim süreçlerinde kilisenin devlet ve toplum üzerinde etkili olmasını engelleyen adımlar atmalarında etkili olmuşlardır.

Aydınlanma ve Reformizm Aydınlanma düşünürlerinin siyasal devrimler üzerinde etkili oldukları açık bir gerçek olsa da aslında Aydınlanma düşünürleri çoğu zaman devrimci değil evrimci ya da reformist bir dönüşümü yeğlemişlerdir.

Devrimcilerle benzer hedeflere sahip olmakla birlikte Aydınlanma düşünürleri yasa dışılığa, kuralsızlığa ve şiddet eylemlerine karşıdır.

Aynı şekilde, tabandan gelen bir halk hareketi ile yapılacak değişimlere mesafelidirler.

Bu bakımdan Aydınlanma düşünürleri büyük oranda "entelektüel elitist"tir.

Siyasal iktidarın meşruiyetini halktan alması gerektiğini söylemekle birlikte somut düzeyde halkın atacağı adımlara güvenmezler.

Bu yüzden birçok Aydınlanma düşünürü, krallara seslenmiş ya da onlara danışman olmuş, bu şekilde daha "iyi" yönde bir toplumsal dönüşümün mümkün olduğunu düşünmüşlerdir.

Aydınlanmacıları telkin ettiği yönde hareket eden monarklara "aydınlanmış despot" adı verilmiştir.

Bununla birlikte, Aydınlanma düşüncesi, isteyerek ya da istemeyerek, mutlak monarşilerin güçlerini sınırlayan bir rol oynamıştır.

Aslında Aydınlanma düşünürleri kralın bir miktar sınırlandırıldığı anayasal monarşileri

desteklemişlerdir ancak radika cumhuriyetçi eğilimleri onaylamamışlardır.

AYDINLANMA VE KADIN

Aydınlanma Çağı boyunca en çok tartışılan ve hakkında farklı görüşler dile getirilen konulardan biri “kadın meselesi” olmuştur.

Kadınların toplumsal yaşamda yaratabilecekleri etki ve oynayacakları/oyunabilecekleri rol, kadın-erkek ilişkilerinin “doğası” ya da ideal olarak nasıl olması gerektiği ve -tüm bunlarla bağlantılı olarak- kadın ve erkek kimliklerinin toplumsal inşası gündemden hiç düşmemiş konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aydınlanma Dönemi kadınlar açısından ne tümüyle olumsuz/kötü ne de tümüyle olumlu/iyi bir dönemdir.

Kadınlar açısından bu dönem, tek yönde ilerlemeyen, aksine, birbiriyle çelişen eğilimlerin, gelişmelerin ve fikirlerin aynı anda birlikte var olduğu hayli karmaşık bir dönemdir.

Aydınlanma ve Kadınların “Fark Edilmesi”: Neden? On sekizinci yüzyılda Avrupa’da, özellikle Fransa ve İngiltere’de kadının toplumsal konumu, kadının rolünün toplumda yaratacağı etki, kadın-erkek ilişkileri gibi meseleler hakkında neden bu kadar çok tartışma vardı? Bu soruya verilebilecek ilk yanıtın hareket noktası Aydınlanmada “ilerleme” fikrine yapılan vurguya dikkat çekmek olacaktır.

Aydınlanma düşünürlerinin hemen hemen tamamının insanlığın mükemmelliğe doğru bir yürüyüş gerçekleştirdiği düşüncesini paylaştıklarını, bunun çizgisel (lineer) bir ilerleme olarak anlaşıldığını, her neslin medeniyetin düzeyini bir önceki nesilden daha ileriye taşımakla yükümlü hissetmesi gerektiği görüşünün savunulduğunu düşünecek olursak, bu bağlamda kadınların sosyal statüsünün ve yaşam koşullarının iyileşmesi Aydınlanma düşünürleri tarafından bir toplumun medeniyet seviyesinin bir ölçüsü olarak kabul edilmeye başlamıştı.

O nedenle dikkatler giderek artan bir biçimde kadın konusuna yoğunlaşıyordu.

İkinci olarak Aydınlanma genel olarak zaten yerleşik ve o zamana kadar sorgulanmamış çünkü doğal kabul edilmiş tüm otoritelerin sorgulanması süreciydi.

Kilise hiyerarşisi, ruhban sınıfı, hanedanlar, soylular sınıfı... Bunların hepsi mercek altındaydı.

Kaçınılmaz olarak ve bu tartışmalarla doğrudan ilintili olarak kadınların toplum içerisindeki ikincil konumuna ve boyun eğmek zorunda bırakılışlarına dair itirazlar da dile getirilmeye başlamıştı.

Üçüncü olarak Avrupa’da o dönemde tahta çıkan ve son derece etkili olan kadın yöneticilerin varlığının etkisinden söz edilebilir.

Dönemin en güçlü ve en büyük devletlerinin en üst düzey yöneticisi konumundaki bu güçlü ve kararlı kadınların yönetimi kadının toplumdaki yeri ve cinsiyetler arası (normal kabul edilen) eşitsizlik ilişkisini, kadına ve erkeğe biçilen kimlikleri ve rolleri yeniden sorgulatıyordu.

Dördüncü olarak yerleşik, gelenekselleşmiş otorite kaynaklarının reddedilmesi aynı zamanda yine aynı nitelikleri taşıyan bilgi/bilgelik ve erdem kaynaklarının da reddedilmesi anlamına geliyordu.

Bu ise şöyle bir sonuç doğurmaktaydı: Aydınlanma yeni bir ahlak anlayışı geliştirmek iddiasındadır ve dahası bu ahlak anlayışı, sayılan bütün bu kategorilerin hiçbirine yaslanmayacaktır.

Peki, o zaman Aydınlanmanın oluşturma iddiasında olduğu bu yeni ahlak anlayışı nereye

yaslanacaktır? Neyin üzerine inşa edilecektir? Hangi değerleri hangi ilkeleri esas alacaktır? Toplumu bir arada tutacak, insanları birbirine bağlayacak, ilişkilerini düzenleyecek olan katalizör olarak ahlak kuralları nasıl, neye atıfla oluşturulacaktır? İşte bu bağlamda kadına atfedilen özellikler -söz gelimi sakin olmak, sabırlı olmak, merhametli ve şefkatli olmak, yardımsever olmak, sevgi dolu olmak, kavgacı olmamak, duygusal olmak, verici olmak, bencil olmamak- üzerinden bir ahlak anlayışı geliştirme çabası hasıl olmuştur.

Kadınlara atfedilen bu türden özelliklerin kamusal ve siyasal yaşama taşınmasının olanaklılığı üzerinden bir tartışma yürümeye başlamıştır.

Beşinci ve son olarak belki de yukarıda belirtilenlerle bağlantılı şekilde, bu dönem kadınların da kendileri hakkında konuşma cesareti buldukları bir dönem olmuştur.

Kadınlar, kendilerini içinde buldukları sorgusuz itaat beklentisi ve talebinin ve erkeklere tanınan ve Aydınlanma ile birlikte giderek de genişlemekte olan hakların kendilerinden esirgenmeye çalışıldığının farkındaydı.

Bundan da sadece rahatsızlık duymakla kalmayan kadınlar, kendi yaşam koşulları hakkında başkalarının konuşmasını ve onlar adına mücadele etmesini beklemeden kendileri konuşmaya, yazmaya, mücadeleye başlamışlardı.

Aydınlanma ve Kadına Bakış: İki Karşıt Görüş Aydınlanma'nın kadına bakışını simgeleyen iki karşıt görüşten söz edilebilir: Bunlardan biri, çoğu zaman Aydınlanma'nın simge ismi olarak kabul edilen Jean Jacques Rousseau'nun yaklaşımıdır.

Rousseau, bugünün kavramlarıyla konuşacak olursak, kadın karşıtı olarak adlandırabileceğimiz bir söylemi benimsemiş durumdadır.

Karşıt görüş olarak ele alınabilecek yaklaşım ise bugün öncü feminist kadınlardan biri olarak kabul edilen Mary Wollstonecraft'ın yaklaşımıdır.

Kendisi de zaten Rousseau'ya sık sık göndermelerde bulunmakta ve onun yaklaşımını kıyasıya eleştirmektedir.

Rousseau cinsiyet konusunda yazarken her konuda olduğundan daha yoğun olarak doğaya atıfta bulunur: ona göre anatomi kaderdir ve kadınların fizyolojisi de onların kaderlerini hem biyolojik anlamda hem de sosyal anlamda belirler.

Kadının toplumun ortak iyisine hizmet etmek için yapması gereken şey doğurma ve çocuk besleyip bakabilme özelliklerine sahip çıkmak, bu işlevlere sadık kalmak, gerekiyorsa kendini bu yolda zorlamaktır.

Bunlar doğa tarafından kadına dikte edilmiştir, onun yapması gereken de doğa yasalarını takip edip onlara itaat etmektir; ayrıca doğa erkeği özgürlük ve eşitlik yönelimli olarak yaratırken kadını ise bağımlı ve erkekten aşağı olarak yaratmıştır.

Erkekler doğal olarak adaletsizliğe isyan etmeye ve ayaklanmaya eğilimlidir, doğa onları buna asla tahammül edemeyecek şekilde programlamıştır; kadınları ise sessizce sabretmeye, çile çekmeye, şikâyet etmemeye.

Yani, aslında, Rousseau'ya göre doğa kadınlara sadece özgürlük hakkı vermemiş değildir, aynı zamanda özgürlük isteği de vermemiştir onlara.

“Erkeklerle kadınların zihniyetleri görünüşlerinden daha fazla benzememelidir birbirlerine” derken Rousseau, bu farklılığın muhafaza edilmesi, bu şekilde bu farklılıkların birbirini tamamlayarak uyumlu bir bütün oluşturmalarının sağlanması gerektiğini söylemektedir.

Bunun için de kadının kamusal, siyasal, ekonomik, askerî alanlarda yer almaması gerekmektedir.

Kadın bu alanlara dâhil olursa bunun iki olumsuz sonucu olacaktır: Kadının ait olduğu özel (domestik) alanın saflığı ve ahlaki temizliği bozulacaktır; erkeklerin ise maskülenliği bozulacaktır.

İkinci iddiasının gerekçesi olarak Rousseau, kadınların doğal olarak erkekleri etkileri altına alma ve yönlendirme kabiliyetine sahip olduklarını öne sürmektedir.

Wollstonecraft en temelde Aydınlanma'nın medenileşme ve ilerleme tutkusunu hevesle paylaşmaktadır.

Ancak ona göre cinsiyet rollerine dair belli bir anlayış üzerinde yükselen Avrupa medenileşmesi yarım, kısımdır ve de çelişkilidir, tutarsızdır çünkü aynı anda hem “geri”dir hem de ileri.

Ticari yaşamdaki gelişmeler, servet birikimindeki zenginleşmedeki ilerlemeler önemli olmakla birlikte onun açısından ilerleme ve medeniyet kavramlarını tanımlamakta yetersizdir.

Ona göre ilerleme ve medenileşme servetin de gücün de eşitlikçi bir şekilde paylaşıldığı bir aşamaya geçiş demektir; kadınların geçmişe takılıp kaldıkları ya da ancak şimdiki zamanı yaşayabildikleri bir dünyadan bir gelecek tasarlayabildikleri, hayal edebildikleri ve bu gelecek için mücadele edebildikleri bir dünyaya geçiş demektir.

O zaman, kadınların ikincil konumu değişmediği sürece bu asla başarılamayacağı için medeniyet bu şekilde hep böyle yarım ve tutarsız kalmaya mahkûmdur.

Bu medeniyet eleştirisinin özünde Wollstonecraft'ın şu tespiti yatar: Avrupa kültüründe terbiye/edep/adap kavramlarıyla ahlak kavramı birbirine karıştırılmaktadır.

Bu iki şey iç içe geçmiş durumdadır.

Özellikle kadınların durumunda terbiye ve edep, hep ahlaktan daha önemli ve öncelikli tutulmaktadır: Kadınlardan beklenen, edepli ve terbiyeli olmalarıdır; etik tartışmalar kadınlar için değildir.

Wollstonecraft işte tam olarak bunun değişmesi gerektiğini düşünmektedir: Kadınların ahlaka yaklaşımlarını “toplumsal açıdan uygunluk/münasiplik” kriterlerinin pençesinden kurtarmak gerekmektedir; buna uygun bir ahlak eğitimine ihtiyaç bulunmaktadır.

Kadınların zihinsel ve ruhsal iyiliğini, refahını gözetmek ancak böyle mümkün olacaktır.

Burada Wollstonecraft'ın sözünü ettiği şey sadece var olan eğitim sisteminin eksiklerini analiz edip onları gidermeye çalışmak değildir.

Kadın kimliğinin, kadının bir özne olarak kuruluşunun, inşa edilmesinin psikolojik temelleri de derinden analiz edilmelidir.

Burada aslında Wollstonecraft çok önemli bir soru sormaktadır: Zihni cinsiyetlendiren nedir? Açmak gerekirse, kadınları sadece özel alanda itibarlı olmanın ve hürmet görebilmenin kurallarını öğrenen ve bu kurallara sıkı sıkıya itaat etmenin hayattaki en önemli şey olduğuna inanmalarına, bu yasaların kölesi olmalarına neden olan kültürel etkiler nelerdir? Bunları bulmak, bunları analiz etmek ve değiştirmek gerekmektedir ona göre ilerleme için.

Aydınlanma ve Hayatın Farklı Alanlarında Kadın Siyasal yaşamda kadınlar giderek ilerlemekte olan

yurttaş hakları/insan hakları gibi kavramların kendilerini dışladığını gördükçe buna karşı mücadelelerini yüksek sesle yürütmeye başlamışlardı.

Aydınlanma Dönemi'nde kadınların siyasal yaşama aktif şekilde katılabildikleri bir mecra olarak o dönemin bir icadı olan "salon"lar önemli rol oynamıştır.

Salonlar, o zamana kadar alışılmış olandan farklı olarak kadınların ve erkeklerin entelektüel tartışmalar ve fikir alışverişinde bulunmak için bir araya geldikleri işletmelerdi, neredeyse tamamının sahipleri kadınlardı, gündeme hangi konuların alınacağını ve hangi soruların tartışılacağını belirleyenler de tartışmaların moderatörlüğünü yapanlar da kadınlardı.

Kadın yazarlar da çoğu zaman başka yerde yayınlamadıkları bilimsel ya da edebî eserlerini gelenlere bu salonlarda okurlardı.

Dönemin önde gelen erkek düşünürlerinin neredeyse tamamı kadınların kontrolündeki bu salonların devamlı katılımcılarıydılar.

Sanatta kadınların yerine baktığımızda kadınların nasıl farklı yollarla sanat alanından dışlandıklarını ve marjinalleştirildiklerini fakat kadınların bu alanda da- tıpkı siyasal alanda olduğu gibi- varlık gösterebilmek için değişik yollar denemekten vazgeçemediklerini görürüz.

Örneğin o dönem Fransa'da sanatın merkezi olan Akademi'ye kabul edilecek kadın sayısı çok katı bir şekilde dört ile sınırlıdır ve kadınların orada ders vermesi ya da oy hakkı/söz hakkı olması yasaktır. Akademi'nin sınıflarına girme izni olan kadınlar sadece el ve yüz çizimlerinde modellik yapan kadınlardır.

Sanatıyla görünür ve bilinir olmak isteyen kadınlar en iyi ifadeyle "tuhaf," kötü ifadeyle "ahlaksız" olmakla, ama her hâlükârda dönemin ideal kadın anlayışına uymuyor olmakla itham edilmektedir. Bu duruma rağmen, bu dönem kadın-sanat ilişkisinin ilginç bir tarafı vardır: On sekizinci yüzyılda Avrupa'da büyük sanatkârları himayeleri altına alanlar, yani bugünkü kavramla söyleyecek olursak onlara sponsor olanlar -literatürde buna patronluk denilmektedir- çoğunlukla kadınlardır.

Yukarıda bahsi geçen araştırmacılar Hyde ve Milam bu noktanın üzerine yoğunlaşmayı tercih ederek şunu vurgulamaktadırlar: Her ne kadar fırçayı ellerinde tutanlar onlar olmasa da aslında bu kadınlar ortaya çıkan sanat eserinin arkasındaki beyindir, ruhtur.

Çünkü sonuçta ortaya nasıl bir eser çıkacağını onların etkilememesi düşünülemez.

Eser, sanatçı ile patron arasındaki entelektüel etkileşimin neticesi olarak doğmaktadır, hatta ressam çok ünlü bir erkek olsa dahi.

Kadınların sanat alanındaki rolü ve etkisine dair belirtebileceğimiz bir başka husus, güncel kavramla söyleyecek olursak, onların aslında örtük şekilde salonlarda "sanat eleştirmeni" olarak oynadıkları roldür.

Ayrıca bütün zorlukları göğüslemeyi edebî bir kişilik olarak bilinir olan, geçimini yazdığı kitaplardan sağlayan kadınlar da olmuştur.

Bilim de tıpkı siyaset gibi, sanat gibi ve hatta seyahat etmek gibi, bu dönem kadınları için bir mücadele alanıdır.

Bilim, kadınların yine dışlanmayla, sessizleştirilmeyle, önemsizleştirilmeyle mücadele etmek zorunda kaldıkları ama yine kolay kolay pes etmedikleri bir alandır.

Bilim kadınlarının bilimsel eğitime ve araştırmalara dâhil olabilmeleri ancak babalarının, kardeşlerinin ya da kocalarının asistanı sıfatıyla mümkün olabilmektedir.

Ayrıca, kadınlar sınıflara, laboratuvarlara, gözlem evlerine ancak eşlik ettikleri erkek aile bireyiyle birlikte ve/veya onların sayesinde girebilmektedirler, kendilerinin giriş hakkı yoktur.

Kadınların bilimsel alet edevatları -mikroskop bile- kullanmaları hatta onlara dokunmaları yasaktır. Örneğin, ebelerin forseps kullanması bile yasaktır.

Bu imkânsızlıklara rağmen bilimsel çalışma yapma azminden vazgeçmeyen kadınlar pek çok bilimsel buluşa imza atmayı başarmışlardır.

BATI AYDINLANMASI

Bir entelektüel hareket olarak Aydınlanma, Avrupa'da 1688 İngiliz Devrimi'yle başlayarak, 1789 Fransız Devrimi'yle doruk noktasına erişmiştir.

Buna göre Aydınlanma, Batı'nın hayatında, ticaret ve sanayileşme yoluyla ve burjuvazinin veya bir orta sınıfın ortaya çıkışıyla birlikte gerçekleşen büyük ve çok temelli dönüşümle belirlenen tarihsel dönem ya da sürecin kültürel ifadesidir.

Aydınlanma, insan davranışlarının tek rehberinin, gelenek ya da din değil de, kendisi dışında başka hiçbir kaynaktan yardım görmeyen 'akıl' olması gerektiğine inanır. □ Aydınlanmanın en önemli özelliği, laik bir dünya görüşünü kültürün her alanına yaymak istemesidir.

Aydınlanmacı filozoflar doğal olarak akılı dayanak olarak almış, din, ahlak, devlet, eğitim, hukuk vb. gibi bütün sosyal kurumları aklın süzgecinden geçirmeye tabi tutmuşlardır.

Aklı temel alması ve tüm toplumsal ilişkiler ve kurumları akılcı esaslar üzerine oturtmayı hedeflemesi nedeniyle Aydınlanma çağına bir diğer adı da Akıl çağıdır.

Rönesans'la başlayan yeni insan, yani özgür, bağımsız ve akılı/deneyi bilgi için referans alan insan oluşturma projesi, meyvelerini Aydınlanma çağına vermiştir.

Aydınlanma Dönemi'nde aydınlanmak isteyen insanın kendisi, aydınlatılması istenen şeyde, insan hayatının anlam ve düzenidir.

Aydınlanma düşüncesi, gelenek ve dinde somutlaşan mit, önyargı ve hurafeye karşı, tarihsel ve toplumsal olarak belirlenmiş bir kavram olmaktan çok, bütün özneler için geçerli evrensel bir kategori olan aklın gücünü savunmuştur.

Bu bakış açısı, bireysel ve toplumsal yaşamı anlamlandırmada ve düzenleme de inanç, vahiy, duygu, önyargı, içgüdü vb. gibi kategoriler yerine ilk ve temel bilgi kaynağı olarak akılı ve aklın düzenini ön plana çıkartır.

Aydınlanmacı filozofların ortaklaşa kabul ettikleri temel ilkeler şunlardır: akılcılık, bilimcilik, aydınlanmış din, metafiziğin reddi, ilerlemecilik, insancılık, bireycilik, insan hakları ve özgürlük ilkesi, evrenselcilik.

Aydınlanma düşüncesi, İngiltere'de başlamıştır.

İngiliz Aydınlanması'nın ilk temsilcisi John Locke'tur.

İnsan zihninin/aklının doğuştan boş bir levha gibi içeriksiz olduğunu öne sürerek her türlü bilginin daha sonra deneyle elde edildiğini savunur.

Bu bilgi kuramıyla söylenmek istenen şudur: İnsan kendi akılı sayesinde her türlü bilgiyi deneysel bir temelle oluşturabilir.

Başka bir deyişle, kilisenin öne sürdüğü din öğretisini, metafizik düşünceleri ve batıl inançları deneyle elde edemeyeceğimize göre, bunların doğruluğunu göstermemiz bilimsel açıdan olanaklı değildir.

Bu nedenle aklın bilgi edinmesinde din, metafizik ve batıl inançlar yardımcı olamadığı gibi doğru düşünme için de engeldirler.

O hâlde dinin, metafiziğin ve her türlü inancın terk edilerek aklın bağımsız ve özgürce bilgi edinmesi için gerekli eğitim, çevre ve kültür olanaklarının hazırlanması gerekir.

Locke, insanın tek başına yaratılmadığını, bir toplum içerisinde yaşamak zorunda olduğunu kabul etmektedir. İnsanların başlangıçta doğal bir hayat sürdürmekte olduklarını ve bu doğal yaşama hâlinde tam bir barış durumunun egemen olduğunu söylemektedir.

Ona göre, bu barış ortamında insanlar eşit ve özgürdüler.

Karşılıklı sevgi ve yardımlaşma ilkesine dayanan bu eşitlik ve özgürlük ortamında hiç kimsenin bir başkası üzerinde otoritesi ve üstünlüğü de bulunmamaktadır.

Locke'la başlayan deneyci gelenek, din ve metafiziği, bilimsel bilgi önündeki en büyük engel olarak görür.

Bilimsel bilgiyi verecek aydınlanmış akıl, ancak o akılı kullanma cesaretini gösterecek bireylerin oluşturduğu bir toplum düzeninde yaşama şansı bulur.

Bu nedenle Locke insanlığı acıdan, sefaletten, hastalıklardan, korkudan, kötülüklerden ve bilgisizlikten kurtaracak bir toplum düzeni için bir siyaset felsefesi önerir.

Bu, bireyin yaşama hakkını, özgürlüğünü ve mülkiyet hakkını güvence altına almış liberal hukuk devletidir.

George Berkeley, Locke empirizminden hareketle idealizme, hatta spiritüalizme ulaşmış bir İngiliz

düşünürdür.

Berkeley, Locke'den yola çıkarak, insanın bilgiye nasıl ulaşabileceği problemini ele almış, bilginin zihindeki izlenimlerden başka bir şey olmadığı görüşünü sonuna kadar götürüp oradan bir Tanrı kanıtlanmasına yol açmaya çalışmıştır. Berkeley'in amacı septik ve materyalist düşünceleri ortadan kaldırıp, kanıtlarla Tanrı'nın varlığını yeniden ortaya koyarak Teist Tanrı anlayışını yaygınlaştırmaktır. Bu amaçla Berkeley ateizmin nedeni olarak gördüğü iki şeyle, septisizm ve materyalizmle savaşıma çalışmıştır.

İskoç Aydınlanması filozoflarından David Hume, geleneğe yönelik yıkıcı ve geleceğe dönük kurucu tavrıyla, yani özellikle dine ve metafiziğe yönelik septik ve eleştirel yaklaşımı, bilimciliği, liberalizmi ve ahlakı, duygulara bağlayan anlayışıyla, gerçekten de Aydınlanma'nın en önemli temsilcisidir.

Hiç kuşkusuz onun, nedensellik ilkesini, yani akıl yürütmelerimiz de dâhil olmak üzere, her şeyin bir nedeni olması gerektiğini bildiren ilkeyi eleştirel incelemeye ve sorgulamaya tabi tutan filozoflardan biri olması ve bu sorgulamanın sonucunda da nedenselliğin mantıksal bir zorunluluğa dayanmayıp sadece beşeri bir alışkanlığa bağlı olduğunu ortaya koyması, kendisinden sonra gelen pek çok felsefe anlayışının gelişmesi ve şekillenmesinde etkili olmuştur.

Hume, sadece nedenselliğe, metafiziğe, dine yönelik eleştirel tutumu, deneyimciliği ya da insan doğasının ampirik bilimini kurmayı amaçlaması bakımından değil, fakat bütün bunlara ek olarak, o, olandan ya da olgudan olması gerekene veya değere yapılan geçişe karşı, değer olgudan türetilmeyeceğine dair argümanı ile etik düşünce açısından önemli bir yere sahiptir.

Bir başka ifadeyle, özellikle onun, etiği tümüyle bilimsel yöntemle uygun bir şekilde, psikolojik ve sosyolojik olgulara dayalı olarak açıklamaya çalışması ve ahlakı, akla değil de duygulara dayalı olarak haz ve acı üzerinden temellendiren bir bakış açısıyla ele alması, liberalizmin etik görüşü olan yararçılık düşüncesini etkilemiştir.

Aydınlanma hareketinin İngiliz ve İskoç Aydınlanması'ndan sonra gelen, hatta Aydınlanma'nın bizatihi kendisiyle özdeşleştirilen temel uğrağı Fransız Aydınlanması'dır.

Başka bir deyişle, Fransız Aydınlanması, sadece Aydınlanma felsefesi diye adlandırılan entelektüel oluşumun ruhunu temsil etmekle kalmaz, fakat bu ruhu gerçekten oluşturur.

Montesquieu, temel eseri 'Kanunların Ruh'u'nda yasayı, şeylerin doğalarından türeyen zorunlu ilişkiler olarak tanımlar.

Ona göre, aslında tarihi gözlemleyen insan, gelenek ve göreneklerin, yasalarla kurumların hemen sonsuz bir çeşitlilik içinde bulduklarını ve dolayısıyla, onların sürekli olarak değiştiklerini düşünür. Bununla birlikte, olguların ve olayların görünüşteki çeşitlilik ve kaosunun gerisinde bir düzen vardır ve bu düzen büyük ölçüde mekanistik veya deterministik bir düzendir.

Montesquieu'ye göre, Tanrı dünyayı yaratmıştır, her şeyi başlatan ilk nedendir ama onun yasaları nesnelere doğasından kaynaklanan ilişkiler zincirinin ilk halkasından başka bir şey değildir.

Fransız Aydınlanması'nın asıl lideri olan Voltaire Deist bir Tanrı anlayışı ile insanı, toplumu, devleti ve evreni yeniden açıklama çabasına girer.

Deizme göre Tanrı vardır ve evreni yaratmıştır fakat evrenin işlerine müdahale etmemektedir.

Bu nedenle insanlar kendi yaşamlarını belirleme, toplum ve devlet düzeni oluşturma ve bilim yapma vs. konularda kendi başlarına ve özgürdürler.

İşte bu noktada devreye akıl girer, çünkü insan akıllı varlık olarak hem toplumu hem de doğayı bilecek ve yönetecek güçtedir.

Voltaire göre insan düşünme yetisine ve özgür istence sahip tek canlıdır.

Bu nedenle insan kendi bilgisizliğini aşabilecek olanağa da sahiptir.

Çünkü tüm kötülüklerin kaynağında anlama yetisini kullanmayan ve bilgisizlik içinde yaşayan birey vardır.

O hâlde yapılması gereken, bireyin bilgi edinmesini sağlayarak aydınlanmasına yardım etmektir.

Julien Offay de La Mettrie natüralizmi, materyalizmi, mekanizmi, ateizmi ve bilimsel felsefe anlayışıyla Fransız Aydınlanması'nın en ilginç şahsiyetlerinin başında gelir.

Öyle ki makine-insan teorisi iki yüzyıldan beri Aydınlanma felsefesi veya zihniyetinin tipik ifadesi veya veciz tanımı, daha doğrusu materyalist manifestosu olarak alınmıştır.

Etienne Bonnot de Condillac Fransız Aydınlanması'nın temellerini, bilgi teorisi ve psikoloji bakımından işleyenlerin başında gelmektedir.

18. Yüzyılın deneyciliğine uygun olarak Condillac bilgi teorisini, her şeyi deneye, hatta duyuma dayandırarak oluşturmuş, düşünceyi de yine duyumun bir sonucu olarak görmüştür.

Felsefesinin açık ve yalın olması nedeniyle geniş kitleler tarafından okunmuş ve etkili olmuştur.

Hatta Fransa'da ihtilalden sonra resmi felsefe olarak kabul edilmiştir.

Condillac, felsefesini açıklamak için düşünce, irade, içgüdü, duygu gibi bütün ruhsal olayları duyu organlarımızın sağladıkları duyumlardan türetme yoluna gitmiştir. Jean le Rond d'Alembert bilim sınıflaması ve yönetimi açısından Bacon-Locke çizgisindedir.

Deneye dayalı olmayan bilimlere hep şüpheyle bakar.

Nesnelerin özünün tanınamayacağını düşünür.

Ruh ve madde konusunda, açık ve seçik bilgilere sahip olunamayacağı kanaatindedir.

Denis Diderot rahip olma niyetiyle başladığı öğrenimini hukukçu olarak tamamlamış ve Fransız Aydınlanma'nın temsilcisi olarak tanınmıştır.

Başlangıçta teist olmasına rağmen sonra şüpheli bir deist olmuş, daha sonra natüralizme yönelmiş, en son olarak da materyalist bir panteizme ulaşmıştır.

Ansiklopedi onun yönetimine geçince şüpheli çizgisini bırakarak tamamen materyalist bir görüntü almıştır.

Ateistik materyalizmi ve genelde dine, özel olarak da Hıristiyanlığa yönelik eleştirileriyle, Paul Henri Thiry d'Holbach Fransız Aydınlanma'nın klasik düşünürlerinin en başında gelir.

d'Holbach'a göre din, bilimin düşmanıdır.

Ebedi olan tek şey maddedir.

Evreni yöneten bir Tanrı yoktur.

Alman Aydınlanma Hareketi, Reformasyon'dan sonra ortaya çıkan kargaşa sebebiyle diğer ülkelerdekine aksine ancak 18. Yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlanmıştır.

Leibniz'in 'olgu hakikatleri' anlayışı Almanya'da tanınmaya başlayınca aydınlanma hareketi de bir ivme kazanmıştır.

Christian Thomasius Alman Aydınlanma felsefesinin 18. Yüzyıldaki ilk önemli temsilcisi Christian Thomasius, Din ve hukuk konusundaki geleneksel tutumları eleştirdi. Onun asıl etkisi Almanca'nın bir felsefe dili olması konusundaki görüşleridir.

Christian Wolff Alman Aydınlanma'nın en önemli temsilcisidir.

Wolff'a göre felsefenin teorik bakımdan açık ve seçik bilgiye ulaşmak ve pratik bakımdan da insanın mutluluğunu sağlamak gibi iki amacı vardır.

Bir rasyonalist olan Wolf, rasyonel bir bilginin dedüktif hâle gelebilmesi için, bütün bilgilerin akıldan mantıksal olarak türetilebileceği yüksek bir ilkenin bulunması gerektiği kanaatindedir.

Bu ilke ona göre 'çelişmezlik ilkesi'dir.

Çelişmezlik ilkesi sadece düşünmenin değil bütün nesnelere de yasadır.

Immanuel Kant aydınlanmanın hiç kuşku yok ki, ona Almanya'dan katkı yapan en önemli filozofudur.

Katkı yapmak bir yana, o, aydınlanmanın paradigmatic ya da örnek filozofudur.

Bunun da nedeni, Kant'ın her şeyden önce Orta Çağ'ın dünya görüşünün son izlerini modern felsefeden silmiş, mutlak bir hümanizmi tüm unsurlarıyla hayata geçirmiş olmasıdır.

Gerçekten de Kant kendisinden önceki iki felsefe okulunun, rasyonalist okulla deneyimci okulun kimi değerli vukuflarını bir araya getirerek, gerek bilim gerekse ahlakın temel ilkelerinin öznel kökenlerini ortaya koyan önemli bir model oluşturmuştur.

Kant'a göre; Aydınlanma insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır.

Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır.

İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığı ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır.

Tarihsel bir olguya -aklın ergin olmayış durumuna- dikkatleri çeken Kant için aklın kendisi -saf akıl-soruşturma konusu olmuş, aklın yapısı ve işleyişi aydınlatılmış, bu aydınlanan yoldan hareketle insan aklının ergin olmayış durumu açıklanmıştır.

Çünkü eğer insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu böyle bir ergin olmayış durumu, insanın kendi aklını kendisinin kullanamayış durumu ise o zaman aklın ne olduğunun ya da aklın nasıl bir yapıya ve işleyişe sahip olduğunun sorulması doğal olacaktır.

Bu bölümde Aydınlanma'nın Doğu'ya bakışının ifadesi olan Şarkiyatçılığın, tarihsel aşamaları, Şark'a ilişkin bilgi üreten kurum ve kuruluşlar incelendi. Bunların yaklaşımı ele alınırken metodolojileri, Şark'ı ele alma biçimleri ve bunun yarattığı sorunlar incelendi. Bu kapsamda Şarkiyatçılığa ilişkin en kapsamlı eleştiriyi kaleme alan Edward Said'in Şarkiyatçılık" adlı çalışması incelendi.

Batı dünyasının ve Batı Aydınlanması'nın kendi doğusuna düşen coğrafya ve halklara bakışını incelemenin amacı, sadece Aydınlanma'nın kendisini (sorunları, zaafı ve sınırları) daha iyi anlamaktan ibaret değildir. Batı'nın kendi doğusuna bakışını, kendi doğusunu kavramsallaştırmasını incelemek aynı zamanda Doğu'nun Batılılaşma sorununu anlamaya hizmet edecektir. Zira, 19. yüzyıldan beri Doğu'nun - özellikle Türkiye'nin içinde yer aldığı İslam dünyasının - hep bir Aydınlanma, çağdaşlaşma ve Batılılaşma meselesi olmuştur. Doğu'nun Aydınlanma meselesi, Avrupa'nın ideolojik, politik çıkarlarından ve özellikle Doğu'ya (tarafgir) bakışından ayrı tutulamaz.

AYDINLANMA ÖNCESİ ŞARKİYATÇILIK: Şarkiyatçılık, Avrupa'nın coğrafi olarak doğusunu, Kıta Avrupa'sı dışındaki (Yakın) Asya ve (Kuzey) Afrika bölgelerindeki halkları işleyen edebî, kültürel, sanatsal ve akademik çalışmalara verilen addır. Son elli yılda bu çalışmalara askerî, siyasal, toplumsal ve medyatik boyutlar da eklenmiştir.

Şarkiyatçılık, Batı toplumlarındaki iç gelişmeler ile Batı'nın Doğu ile olan ilişkisine bağlı olarak birçok aşamalardan geçmiştir. Batı'daki kültürel, bilimsel, akademik gelişmelerin yanı sıra sosyal, politik ve askerî gelişimlere bağlı olarak gelişmiştir. Aydınlanma Öncesi Avrupa, kendi doğusunu, Hristiyanlığın kutsal ve dinsel metinleri çerçevesinde dinsel bir mekân olarak tasavvur etmiştir.

Şarkiyatçılığın kökeni, 15. yüzyıl Turqueri ve 17. yüzyıl Chinoiserie akımlarıyla baslatılabilir. Bu akımlar, Batı'nın estetik arayışına hitap eden bir boyutta, Doğu'yu egzotik, sanatsal yanları ile öne çıkarır. • **AYDINLANMA SONRASI ŞARKİYATÇILIK:** Aydınlanma ile birlikte şark, laik ve rasyonel temelde, bilimsel bakış açısıyla ele alınmaya başlanır. Dine değil akla ve bilime odaklanan

Aydınlanma hareketi, Avrupa doğusundaki halklara da benzer bakar. Böylece Batı'nın Doğu'ya bakışı daha seküler bir karakter kazanır. Doğu'ya yönelik bu seküler bakış Şarkiyatçılığı "dünyevileştirir". Rönesans'tan beri Kilise bakışının ve Skolastik Düşünce'nin coğrafi ve bilimsel keşifleri açıklamakta yetersiz kalması ve Aydınlanma düşüncesi ile birlikte bilgi (üretimi, paylaşımı) üzerindeki iktidarını yitirir. Bu bağlamda, Modern Şarkiyatçılığı doğuran iki temel etmen (Aydınlanmayı doğuran sebeplerle aynıdır), coğrafi keşifler ve antik eserlerin yeniden keşfi olmuştur.

Coğrafi Keşifler, İncil merkezli Doğu algısını sarsarken coğrafi olarak Doğu'nun Hristiyanlığın doğuş mekânı Filistin'den daha geniş bir coğrafyayı ve buralarda yaşayan güçlü ve mutlu medeniyetlere sahip toplumları içerdiği anlaşılır. Bu durum toplumsal mutluluğun tek kaynağının Hristiyan öğretisi olduğu yönündeki Skolastik Düşüncenin prestijini sarsar.

"Antikiteye dönüş" ile Doğulu eserlerin okunması, İncil öncesi medeniyet ve bilgi dünyasının varlığını ortaya çıkarır. Kutsal metinlerin bahsetmediği "laik" toplum ve kültür keşfedilir. Bu keşif, 18. yüzyıla gelindiğinde "Tarihselcilik" Akımı olarak adlandırılan, tarihsel kıyaslama metodolojisinin doğusuna neden olur. Yeni tarihçiler "doğrudan doğruya Şark kaynaklarıyla uğraşmaya çalışarak onunla yüzleşmeye" başlar.

Aydınlanma düşüncesini doğuran ve geliştiren teknolojik buluşlar ise, Batı'nın Doğu üzerindeki ilgisini askerî, siyasi ve toplumsal bir boyuta taşır. Şarkiyatçılık, saf bir entelektüel ve bilimsel çabadan ibaret kalmayacak, Batı'nın askerî ve politik olarak İslamî ve Osmanlı olan Doğu'ya yerleşmesine eşlik edecektir. "Modern şarkiyatçılık" denilen dönem, Napolyon'un Mısır seferi ile başlar ve böylece Şarkiyatçılık emperyalizmin bir vechesi olur.

NAPOLYON SONRASI ŞARKİYATÇILIK: Birinci Dünya Savaşı, emperyalizmin Orta Doğu'daki mevcudiyetinin coğrafi genişliğini ve siyasi derinliğini artırırken Şarkiyatçılık Batı için "hayati" bir disiplin hâline gelir. Doğu'yu çekip çevirecek bir bürokratik kurum olur; Suriye'de Fransız ve Irak'ta İngiliz Manda yönetimlerinin Şarkiyatçıların ürettiği bilgiden etkilenmeleri ve Şarkiyatçılık disiplinine etkileri bu durumun somut göstergeleridir.

İki savaş arası dönemde, Orta Doğu'da ortaya çıkan Batı karşıtı hareketlerden dolayı Batı, Edward Said'e göre, Şark'ı bir "ortak" olarak düşünmeye başlar. Şarkiyatçılık değişime uğrayarak; bağınazlığı, yabancı düşmanlığını aşan bir kültürel temel, evrensel kültür tanımı yapar.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, İngiltere ve Fransa eksenli olan Şarkiyatçılığın merkezi Amerika Birleşik Devletleri'ne kayar. Alt ihtisaslaşma alanlarında ve Doğu kökenli Şarkiyatçıların sayısında artış olur.

Arap-İsrail Savaşı Müslüman Doğu meselesini küreselleştirir, Şarkiyatçı uzmanlar daha görünür ve medyatik olur.

Edward Said'in kaleme aldığı Şarkiyatçılık eseri büyük yankı uyandırır ve post-kolonyal çalışmaların kurucu metinlerinden biri olur.

Said'e göre Şarkiyatçılık ortak bir organizasyon ürünüdür: Geleneksel ilimlerle, kamusal kuruluşlarla, belirli yazım türlerinin ortaya çıkardığı bir üründür.

Şarkiyatçılığın metodolojisi: Şarkiyatçılığın birçok metodolojik sorunu vardır. Sübjektif, politik saikleri olan, klişeler ve tipolojilerden beslenen, objektif ve bilimsel araştırma yöntemlerine uygun olmayan metodolojik kusurlar içerir. Bu metodolojik kusurlarla Batı Doğu'yu özcü bir şekilde geri kalmış ve geri kalmaya mahkûm, üzerinde hâkimiyet kurulacak bir alan olarak kavramsallaştırır.

Şarkiyatçı kurumlar ve Şarkiyatçılar: Şarkiyatçı kurum ve kuruluşlar, Şarkiyatçı görüşleri oluşturma ve yaymada önemli rol üstlenmişlerdir: Fransız Asya Cemiyeti (1822), Britanya Kraliyet Asya Cemiyeti (1823) ve Amerikan Şark Derneği (1842) bu kurumların en önemlilerindedir. Kurumların aksine, Şarkiyatçıların profili durağan değildir, zamanla değişmiştir. Klasik dönemdeki din adamları, Rönesans ile gezginlere yerini bırakır. Aydınlanma Çağı'nda uzmanlar öne çıkar.

TÜRKİYE’DE AYDINLANMA

Aydınlanma olgusunun Türkiye için ne ifade ettiği, Batılılaşma serüveni belki de iki yüz yılı aşkın bir süredir devam eden bu toplumun, düşünsel, siyasi, idari, iktisadi ve benzer pek çok alanda geçirdiği değişim ve dönüşümlerde aranmalıdır. Bu ise ancak Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir tarihsel bağın ve süreklilik prensibinin göz önünde bulundurulmasıyla mümkün olabilir.

1. OSMANLI AYDINLANMASI

Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. yüzyıl boyunca olgunlaşarak 19. yüzyılda doruk noktasına ulaşan ıslahat hareketlerinin, Türkiye’de Aydınlanma bahsinin başlangıç noktasını teşkil ettiği söylenebilir. 17. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun yüzünü Batı’ya çevirmeye başladığı ve Avrupa ülkelerinde olup bitenleri daha yakından takip etme eğilimi gösterdiği söylenebilir. Batı’ya karşı giderek artan bu ilginin altında ise ağırlıklı olarak askerî gerekçelerin yattığı ileri sürülebilir. Öyle ki gücünü eşitlik, hürriyet ve bilhassa dünyevileşme gibi kavramlardan alan zihinsel dönüşüm, Batı’daki toplumsal taleplere cevap verebilecek kendine has siyasal yapıları meydana getirmiştir. Bu yapılara özgü kurumları özellikle Tanzimat Dönemi’nde ithal eden Osmanlı İmparatorluğu’nda ise Aydınlanma ihtiyacını belirleyen temel unsurun dağılmanın/gerilemenin önüne geçebilme kaygısı olduğu ifade edilebilir. Bu şartların bir sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu’nda değişime ve yenileşmeye dair siyasi faaliyetlerin büyük oranda tabandan yani halktan gelen taleplerden ziyade iktidarın yani padişahın tasarrufunda olduğu söylenebilir. Esasında Osmanlı Aydınlanması’nı Batılılaşma yoluyla çağdaşlaşma çabalarının bir uzantısı olarak nitelemek yanlış olmayacaktır.

1.1. Geç Osmanlı’da Aydınlar 19. yüzyılda hâlen bir tarım toplumu görünümündeki Osmanlı tebaasında, Batı tipi Aydınlanma’nın temsilciliğini üstlenebilecek bir sanayi burjuvazisi bulunmadığından bunların yerini, sahip oldukları toplumsal statü ve roller bakımından Aydınlanma’nın aktörleri hâline gelen yeni nesil aydınlar almıştır.

1.1.1. Tanzimat Aydınları Medrese tipi kurumlarda yetişen geleneksel çizgideki âlimlerden farklı olarak Tanzimat aydını olarak adlandırılan bu kimseler, toplumun sosyoekonomik olarak üst tabakasına mensup, Batı’yı deneyimlemiş hatta Avrupa’nın çeşitli okullarında tahsil görmüş, dolayısıyla yabancı dil bilen kesimdir. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Batılılaşmanın siyasal ve kültürel içerikli bir düşünce ithalatı sürecine dönüşümü hızlanmıştır. Böylesine hızlı akan bir değişim trafiğine ise sıradan halkın iştirak etmesi mümkün olamayacağından, Tanzimat aydınları henüz kendi zihinsel devrimini gerçekleştirilmeden toplumda aydınlanandan ziyade aydınlatan kimliğine bürünmüştür. Tanzimat aydınları, Montesquieu ve Jean Jacques Rousseau gibi Aydınlanmacı düşünürlerden, dolayısıyla da Fransız ekolünden yoğun biçimde etkilenmişlerdir. Namık Kemal, Ahmed Cevdet Paşa, İbrahim Şinasi ve Ziya Paşa gibi isimlerin örnek gösterilebileceği bu kimseler, hukukun üstünlüğüne ve insan haklarına vurgu yapmışlar fakat dil, ahlak, gelenek ve görenekler gibi kültürel değerleri imparatorluğun harcı olarak gördüklerinden Batılı tarzdaki mevzubahis düzenlemelerin, İmparatorluğun maneviyatına hiçbir şekilde zarar vermemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu’nda Aydınlanma’nın kendine has ilerlemeci tezlerinin deforme edilerek Batı menşeli fikirlerin, Doğulu kültür kodlarının süzgecinden geçirilerek alınmasına sebep olmuştur. İktidar ile aydınlar arasında olduğu kadar aydınların kendi arasındaki ilişkiler de dağılmanın durdurulmasına yönelik çözüm önerilerinde çeşitlilik sağlamış ve ilerleyen yıllarda bunların fikir akımlarına dönüşmesini kolaylaştırmıştır. Bu fikir akımları etrafında ortaya çıkan gruplaşmalar ise Genç Osmanlılar, Jön Türkler, İttihat ve Terakki gibi örgütlenmelere dönüşerek iktidarı eleştiren sistematik muhalefet anlayışının oluşmasında rol oynamıştır. Söz konusu fikir akımları kısaca Osmanlılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük olarak özetlenebilir. Tanzimat Dönemi’nin güçlü akımları olan Osmanlılık ve İslamcılık, Meşrutiyet’le birlikte yükselerek Cumhuriyet’in kurucu ideolojisi hâline gelen Türkçülük karşısında eski önemini kaybedecektir. Buna karşın Batılılık için aynı şeyi söylemek zordur. Zira 18. yüzyıldan itibaren Türk modernleşmesinin her safhasında Batılılaşmanın çeşitli yorumlarına rastlamak mümkündür.

2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE AYDINLANMA

Cumhuriyet Dönemi’nde Aydınlanma, Osmanlı deneyiminin aksine, siyasal yapıdan toplumsal yaşama kadar ilk etapta korumacı değil kurucu niteliklere sahiptir. 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar geçen sürede Aydınlanma’nın bireyin zihinsel dönüşümüne vurgu yapan kuramsal tarafı, dünyevileşme, insan hakları, kanunlar önünde eşitlik, hoşgörü ve halkın yönetime katılması gibi talepleri bir sisteme oturtan

ulusçuluk ve sosyalizm gibi siyasal ideolojilerin düzen değiştirici karakterine de doğrudan yansımıştır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ulus devlet olarak dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini alması bile başlı başına Türkiye'de Aydınlanma bahsinin bir konusunu teşkil etmektedir.

2.1. Siyasal Değişim Siyasal değişim yönünden Cumhuriyet Dönemi Aydınlanması'nı anlayabilmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde muhalefeti devralan, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla da iktidarı ele geçiren Jön Türk tabanlı İttihat ve Terakki hareketini, Cumhuriyet'e geçiş ile yan yana okumak gereklidir. Zira İttihat ve Terakki'nin Cumhuriyet Dönemi'nin aydınlanmacı politikaları üzerinde yadsınamaz bazı etkileri mevcuttur ve mensuplarının pek çoğu Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadroları içerisinde yer almaktadır.

2.1.1. Pozitivizm İttihat ve Terakki'yle ortaya çıkan yeni muhalefet, Aydınlanma ile paralellik taşıyan bazı pozitivist eğilimler sergilemiştir. Pozitivizm, Fransız sosyolog Auguste Comte tarafından geliştirilen, kısaca teolojik ya da metafizik inanışların karşısına bilimsel bilgiyi koyan ve ilerlemeci esaslara dayanan düşünce sistemi olarak özetlenebilir. Öte yandan söz konusu eğilimi, laiklik düzeyinde algılamak doğru olmayacaktır. İttihatçıların pozitivizme yüklediği mananın bir kez daha uzlaştırıcı ve kurtarıcı bir niteliğe sahip olduğu, dolayısıyla da derinlikten yoksun olduğu söylenebilir. Cumhuriyet kadroları ise İttihatçı mirastan Osmanlıcılığı ve gelenekçiliği budamış, sadece pozitivist Batıcı yaklaşımı olarak bunu etkin bir laiklik anlayışıyla birleştirmiştir. Gerek erken Cumhuriyet Dönemi Türk aydını, gerek Mustafa Kemal Atatürk, pozitivizmi bilimin egemenliği biçiminde algılamışlar; böylece onu, din istismarına ve modern toplumun inşasına engel teşkil eden geleneksel yapılara karşı kullanmışlardır. Burada anahtar kelime dünyevileşme olacaktır.³ Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması, 1924 yılında çerçevesi daha önceden Teşkilat-ı Esasiye (1921) Kanunu ile belirlenmiş yeni bir anayasanın kabul edilmesi ve ilerleyen yıllarda dinî hükümlere göre yargılama yapan şeri mahkemelerin kapatılması gibi pek çok yenilik bu hususta örnek olarak gösterilebilir.

2.1.2. İdeolojik Söylem İttihat ve Terakki'nin Cumhuriyet Dönemi'nin aydınlanmacı politikaları üzerindeki bir diğer etkisini de ideolojik söylem açısından değerlendirmek mümkündür. İmparatorluğun son dönemlerinde benimsenen İslamcı ve Osmanlıcı fikirlerin dağılmanın önüne geçmekteki yetersizliğinin farkedilmesi, Türkçülük akımının güçlenmesine vesile olmuştur. İttihat ve Terakki hareketi, bu dönemde Türkçülük akımının ideolojik temsilciliğini üstlenmiştir. Türkçü düşünceye bir ideoloji olarak siyasi formunu kazandıran kişi ise İttihat ve Terakki'nin ideologlarından, bir dönem merkez yönetim kurulu üyeliği de yapmış olan Ziya Gökalp'tır. Akımın önde gelen diğer isimleri ise Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali (Turan) ve Ahmet Agaoğlu gibi Rusya Türklüğünün önemli fikir ve siyaset adamlarıdır.

2.1.2.1. Ziya Gökalp Bir sosyolog, edebiyatçı ve siyaset adamı olan Ziya Gökalp'ın, fikirleriyle Cumhuriyet devrimlerinin siyasi ve toplumsal felsefesini derinden etkilemiş bir düşünür olduğu söylenebilir. Gökalp'ın Türkçülük, İslam ve muasırlaşma (medeniyet) sorunu etrafında geliştirdiği çözümlere göre Türk kültürünü koruyarak Avrupa medeniyeti içinde yer almak mümkündür. Gökalp, Türk ulusunu hem kavmi köklerinden hem de ümmet çevresinden kopararak ortak bir dil, din ve millî ahlak/terbiye temelinde tanımlamaktadır. Onun kültür esasına dayanan Türk milliyetçiliğine ilişkin ortaya attığı halkçı, reformist ve Batıcı esasların, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinin belirleyici unsurlarından biri olan Atatürk milliyetçiliğini doğrudan etkilediği söylenebilir.

2.1.2.2. Atatürk Milliyetçiliği Bu bağlamda Atatürk milliyetçiliği, ırkı ve kanı değil kültürü temel alan bir anlayışa sahiptir. Irka dayanmadığı gibi herhangi bir yayılma siyasetine karşı çıkar. Bu yönüyle de vatan kavramını öne çıkarır ve barışçıdır. Laik bir milliyetçilik anlayışıdır. Dini millet kavramının dışında bırakır. Realisttir. Anadolu gerçeğini göz ardı etmemiş, burada yaşayan nüfusu kapsayacak bir millet ve milliyetçilik anlayışı oluşturmuştur. Özetle Atatürk milliyetçiliği, bu ideolojinin kapsayıcı, bütünleştirici, çağdaş, gerçekçi ve antiemperyalist karakterini yansıtan Aydınlanmacı yorumudur.

2.2. Sosyokültürel Dönüşüm Cumhuriyet kadrolarının çağdaşlaşmaya giden yolda uyguladığı metot devrimci bir niteliğe sahiptir. Modern bir yaşamın inşası, büyük bir kısmı okuma yazma bilmeyen halkın okuryazar yapılması için çalışılması, kırsal kesimde yaşayan insanların ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan modern birer vatandaş hâline getirilmesi gibi çabalar bu sürecin toplumsal hedeflerinden bazıları olarak nitelendirilebilir. Cumhuriyet rejiminde ise bunu sağlamanın ilk ve belki de en önemli adımını laik prensiplerin hayata geçirilmesi oluşturacaktır. Laiklik ilkesinin Cumhuriyet Dönemi'nde iktisattan hukuka, eğitimden sanata kadar Aydınlanma'ya dönük faaliyetlerin tümünün çatısını oluşturduğu söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki islahat girişimleri ile Cumhuriyet devrimleri arasındaki en temel fark burada kendisini göstermektedir. Yöntemsel olarak Aydınlanma kavramının zıt kutuplu evrimci yorumu ise Cumhuriyet rejiminin çağdaş ve kendini yenileyebilen toplum hedefine endekleslenmiş olarak ikinci safhada, yani Aydınlanma'nın sürdürülebilir kılınması noktasında öne çıkmaktadır.

2.2.1. Kültür Bir ulusu meydana getiren, onu bir arada tutan ve o ulusa ait kültür varlığının kaydedilerek nesillere aktarılmasını sağlayan başlıca aracın dil olduğu kabul edilebilir. Bu alanı ilgilendiren yenileşme çabalarının, Cumhuriyet Aydınlanması'nın sosyokültürel faslının belki de en önemli ayağını teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Türkçenin Arapça ve Farsça gibi yabancı dillerin etkisinden

arındırılması, sözlü ve yazılı dil arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması, başka dillerle olan akrabalık vs. ilişkilerinin ortaya konulup canlandırılarak bir bilim dili hâline getirilmesine yönelik çalışmalar, Cumhuriyet'in aydın nesillerini yetiştirmek üzere tasarlanan millî eğitim düşüncesinin belki de en önemli bileşenidir. 1924 - 28 yılları arasında eğitim ve öğretimin birliği doğrultusunda medreselerin kapatılması, harf devriminin gerçekleştirilerek millet mekteplerinin açılması, bu bahsin somut örnekleri arasında yer almaktadır. Buna ek olarak 1930'lu yılların başında faaliyet gösteren Halk Evleri ile 40'lı yıllara doğru hazırlıkları tamamlanan Köy Enstitüleri, devlete bağlı yaygın eğitim kurumları olarak Anadolu'nun pek çok yerinde Cumhuriyet ideallerinin toplumca anlaşılıp özümsemesine ön ayak olmuş, devrimlerin tabana yayılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Yine bu alandaki çalışmaları, ulusal kimlik inşasının bir parçası olarak yorumlamak da mümkündür. 1930'lu yıllardan itibaren Türk Tarihi Tetkik Heyeti tarafından ortaya atılan Türk Tarih Tezi ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti bünyesinde gerçekleştirilen kurultaylarda tartışmaya açılan Güneş Dil Teorisi gibi çalışmalar sosyokültürel Aydınlanma ile iç içe geçmiş uzun soluklu siyasi projelerin önemli konu başlıkları arasında yer almaktadır.

2.2.2. Güzel Sanatlar Cumhuriyet Dönemi'nde Aydınlanma'ya yönelik kültürel dönüşümün bir diğer ayağını da güzel sanatlar alanında ortaya konan hedefler ve bunların hayata geçirilmesi için uygulanan teşvikler oluşturmaktadır. Cumhuriyet için sanatsal üretim, toplumsal Aydınlanma'nın vazgeçilmez unsurlarından biri olarak yorumlanmış ve bu alandaki ilerleme, devrimlerin başarı kıstaslarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bunun bir sonucu olarak müzik, edebiyat, bale, opera, tiyatro, resim, heykel vb. pek çok alanda yasal düzenlemeler yapılarak sanatçılara yönelik teşvik politikaları hayata geçirilmiş, örgün ve yaygın eğitim kurumlarının müfredatları bu hassasiyet doğrultusunda yeniden şekillendirilmiştir. Türk toplumunun değişimini projelendiren Cumhuriyet devrimleri, millî ve ilerlemeci olmakla birlikte bütüncül ve kapsayıcı bir nitelik arz eder. Bireyleri tebaa olmaktan çıkararak vatandaşlara dönüştüren bu güç, ortaya çıkan yeni sosyal yapının uluslararası imajına kadar programlayıcı bir anlayışa sahiptir. Öte yandan, Türkiye'de Aydınlanma, neticelendirilmiş bir süreç olarak değerlendirilemez. 1950'li yıllardan itibaren erken dönem Cumhuriyet devrimlerinin aydınlanmacı motivasyonu, değişen iç ve dış siyasi koşulların yoğun etkilerine maruz kalarak nitelik, kapsam, metot vb. yönlerden büyük değişimlere uğramıştır.